Retorik,
hvad er det - også?

Modersmål-Selskabets

Årbog 1994

C. A. Reitzels Forlag A/S

© Forfatterne, Modersmål-Selskabet og C. A. Reitzels Forlag A/S

Bogen er sat med Baskerville hos Kolding Data Sats as
og trykt hos Jørn Thomsen Offset A/S, Kolding

Årbogsudvalget
Gerda Th. Leffers
Lis Garbers
Georg Søndergaard
Bent Pedersbæk Hansen

Omslag og typografi:
Erik Ellegaard Frederiksen IDD

ISBN 87-7421-921-9

Indholdsfortegnelse

Forord *side 7*
af Gerda Th. Leffers

Ørenfryd *side 9*
af Peder Skyum-Nielsen

Retorik, hvad et det – også? *side 23*
af Søren Kjørup

Reklame tv-spots - den
seneste form for kommunikation *side 31*
Jan Lindhardt interviewet
af Orla Schantz

Sprogets ulidelige lethed *side 39*
af Kirsten Rask

Juristen og retorikken *side 47*
af Stig Jørgensen

Ars prædicandi *side 53*
af Claus Oldenburg

Rap på dansk *side 59*
af Merete Onsberg

Skriften i munden *side 72*
af Lars Handesten

Kort sagt *side 82*
af Knud Lundberg

Er der overhovedet nogen der lytter *side 87*
af Kjeld Koplev

Sproget hånd i hånd med virkeligheden *side 93*
af Claus Meyer Nielsen

Det talte sprog i en indvandrers øre *side 99*
af Peter Eckardt

Modersmål-Prisen 1994 *side 114*

Modersmål-Selskabets generalforsamling 1994 *side 117*

Forord

Gerda Thastum Leffers

Denne bog udkommer på Modersmål-Selskabets 15 års fødselsdag. En sammenligning med Selskabet første årbog: Vort modersmål er..., der udkom i 1980, gør det klart, at sproget - selv indenfor et modersmålsselskabs rammer - forandrer sig, slides og ældes. Og det vokser samtidig i værdi som alt andet der er udtryk for, hvem vi er, hvad vi holder af, hvor vi kom fra og gerne fortsat vil høre til.

Bogen her er i sig selv udtryk for både sproglig udvikling og for bevaring af sproglig tradition. I nutidig og aktuel form indrømmer den sin afhængighed af, og store kærlighed til, et begreb, der opstod godt 600 år før vor tidsregning.

Retorik er oppe i tiden. Hver dag hører vi ordet nævnt i radio og fjernsyn - ikke mindst i bedømmelsen af politiske debatter.

Hinsides al politiseren findes en fælles kærlighed til sproget, som får os til at lytte, tale, skrive og færdes i det. Det er bindeled mellem venner og uvenner, og på forskellig måde betjener vi os af retorik fra vugge til grav. I dag nævner man navnet og vender begrebet i lyset.

Vi vil vide, hvad retorik er for en størrelse. Vi vil nævne troldens navn, så den ikke løber os over ende. Da M-S' første årbog udkom, talte man ikke om retorik i det daglige. Faggruppen var meget lille, og kun få søgte (i modsætning til nu) ind på uddannelsen. Man satte tillægsordet tom foran retorik, og havde dermed både forklaret sin mening og sin afstandtagen.

Én og anden vil måske sidde med mange flere ubesvarede spørgsmål om retorik efter læsning af bogen end før.

Lad den i så fald blive en inspirationskilde til mere læsning

om sproget, mere opmærksomhed på samtale og hele det sproglige miljø vi færdes i. Når vi melder os ind i Naturfredningsforeningen medvirker vi til, at skove, søer og al natur skånes og påskønnes til glæde for os selv og efterkommerne. Sådan også med Modersmål-Selskabet. Er man medlem, tænker og taler man (delvis ubevidst), så det sproglige miljø har gavn og udbytte af det.

Lad bogen blive en sproglig oplevelse for både nuværende og kommende medlemmer af Selskabet og en igangsætter hvad dét angår at bruge sproget flittigt og gerne - og miljøbevidst.

Ørenfryd

Peder Skyum-Nielsen

Retorik er det mundtliges kunst.

Men hvad er 'det mundtlige' for noget?

Går vi til *Ordbog over det danske Sprog,* viser det sig at ordet *mundtlig* har to forskellige betydninger: 'Mundtlig's ene betydning angår manifestationen: *»som sker ved hj. af talte ord, henhører til talen«*. Den anden angår stilen: *»præget af, mindende om talesproget, virkende som naturlig tale olgn.«*.[1]

To tilsvarende betydninger har ordet *skriftlig*. Og derfor kan man meningsfuldt sige »en skriftlig fødselsdagstale« og »en mundtlig digtsamling«.

Det er disse – stilistiske – betydninger af »mundtlig« og »skriftlig« jeg vil holde mig til her, hvor emnet er 'det mundtligt bedste':

Hvad bringer os »ørenfryd«, når ordene står på prent eller svinger som toner i rummet?

Klingklang og klæbeevne

Det ved reklamefolk selvsagt en masse om: De lever af at forme mundrette og letløbende tekster – til brug på film, radio, tv, plakater, brochurer, askebægre og så videre.

I radioudsendelsen »Når ord får vinger« afslørede tekstforfatteren Kurt Andreassen sin erhvervshemmelighed til redaktør Vagn Jensen og mig.[2] Andreassen sagde: »Der skal være KLINGKLANG OG KLÆBEEVNE .. simpelt hen!«

Sådan lyder altså den selvillustrerende formel fra faderen til Danmarks bedst klistrende boblevands-slogan: SIG JOLLY TIL DIN COLA. Klingklanget og klæbeevnen har bragt háns Jolly-

tekst ind på tredjepladsen i en hitliste over voksne danskeres reklameords-kendskab.[3]

Samme egenskaber finder vi i de fleste nutidige bureautekster: »LOTTO Tænk hvis du vandt« står der fx ved danske købmænds og kioskejeres kasseapparater.[4] »*Fantastiske* TOYOTA« har mange af os ligeledes nydt – og taget til os.[5]

»DIG OG MIG OG WIBROE« har vi måske smilet over i avisen eller på ølbilens bagdel.[6] Og kører man i efteråret '94 med DSB, frister Stryhn's Letpostej ved løftet »Sundhed uden afsavn«.[7] – Endnu en professionelt formet bureautekst.

Læg som lærd

Men den almindelige sprogbruger kan også. »*Ta' Peter med på råd, når det gælder tapeter*« stod der i farvehandler Peter Sørensens annonce.[8] Og i *Ramsø Skovbo Lokalavisen* hævdes det at: »*Vejen til et bedre velvære går over Kværkeby...*«.[9] Det er en eksamineret zone- og kiroterapeut der reklamerer sådan.

»Exam. massør« Anne Jørgensen fra Ejby markedsfører sine behandlinger: »Få styr på din krop, før den får styr på dig.«[10] Og Ramsø Radio er ude med rimet: »Svigter fjernsynet? Ta' telefonen – vi klarer reparationen!«[11] Det samme virkemiddel ses i sloganet fra VVS-firmaet Albertsen & Holm i Roskilde: »VI ER FULDE AF ENERGI – MED GARANTI«.. som der står på kassebonen.[12]

I det hele taget: Virkemidlerne er de samme hos den professionelle som hos amatøren. Bureauerne bruger bare stilistikken med større let- og sikkerhed.

Grebene

Men hvad er det for nogle greb der bruges i det – stilistisk – mundtlige sprog? Læseren vil sikkert kende de fleste af trickene.[13] Sat op i prioriteret orden gælder det:

Rytme, korthed, ladning, sanselighed, billedstyrke, rim, assonans, allitteration – og en række andre figurer.

Disse virkemidler kan vi illustrere med nogle flere eksempler fra reklamen. Men det er som sagt samme greb der er på spil når digteren, politikeren, prædikanten, programværten, journalisten eller læreren folder sig ud på sin mundtlige måde.

Øjet får hvile ..

For mundretheden og 'det at noget går os i kroppen', er rytmen nok vigtigste træk. Tænk bare på de sange der bor i os – og på barnetidens remser.

Det kan ligefrem føles skævt eller akavet, hvis en intenderet slagkraftig tekst ikke har ordentlig rytme. Som når sloganet fra Østifternes Forsikring nu gennem flere år har humpet ujævnt af sted: »Vi passer på dem, der passer på deres ting.« Den rytme kan noteres: òóoooòoóooooó – idet *ó* markerer hovedtryk, *ò* bitryk og *o* svagtryk.[14]

Anderledes regelmæssigt løber så Falcks »Vi skaber tryghed i hverdagen«: òoooóooóoo.[15] Eller det endnu mere indarbejdede, også trisyllabiske: »Øjet får hvile i brillen fra Thiele«: óooóooóooóo.[16]

Et pudsigt rytmisk genbrug ser vi i den udbredte Zeiss-reklame: »Vores brilleglas. Din styrke«.[17] Det slogan rimer på – og gentager rytmen fra – Frederik den Syvendes (og jordemødrenes ..) kendte valgsprog: »Folkets Kærlighed min Styrke«.[18]

For fynden i en mundtlig formulering spiller slutstavelserne en stor rolle. 'Kadencen' er afgørende, kunne man sige – med brug af et musikalsk fagord. For eksempel er der svag vægt og dårlig kadence i Topsyns slutstavelser: »– vi er stolte af at være optikere«. Sloganets tynde slutning står med fed i notationen: òoóooooooóooo. Så runder Cyklistforbundet anderledes flot af med déres hovedslogan »GØR CYKELTRAFIK TIL SIKKER TRAFIK«. Noteret: oóooò oóooò.[19]

Fornemt løber og slutter Unibanks stærkt indarbejdede »Sammen er vi bedst«: óoooó.[20]

Vi når det!

Unibanks slogan hører også til de korteste. Det har kun fem stavelser – og dé rummes let inden for normaldanskerens mentale spændvidde.

Langt tungere ligger det så med de 15 stavelser i bladet *Arbejdsgiveren*s slogan: »Vi dækker landets mest suveræne målgruppe. Billigst.«[21] Den ujævne rytme forbyder det slogan at gå nogen som helst i kroppen.

Repliknærhed er heller ikke nok: Ordene kan være for mange og for uroligt sat op, som i Køkken-designs: »Vi kan det medl køkkener, badl og garderoberl – prøv selv!«[22]

Længden – eller kortheden – afgør, om en tekst kan gribes umiddelbart eller ikke. Støttes en kort tekst af god rytme og andre stilistiske træk, sætter teksten sig lettere fast: »Vi er her, når du er her«, reklamerede DSB's kiosker allerede i 1992. Og jeg har haft svært ved at glemme Dansk Lift A/S' kært ordspillende slogan: »VI NÅR DET!« .. som der står på en af selskabets kranstole.[23]

Flere firmaer har kortet deres sloganer af gennem årene. Det gælder fx Gevalia, kaffen til de ubudne gæster. Og benzinfirmaet Q8 (hvis navn er eksemplarisk kort) lancerede sig i en periode ved 'pay-off'en »Vi gør idé til virkelighed.«[24] Med Q8's skift af bureau (fra Createam til Wibroe, Duckert & Partners) blev de ni stavelser knappet ned til fem: »Vi må videre« – som der senest har stået under firmanavn og logo.[25]

Plus plus

Q8's to sloganer er dog mindre plusladede end flere af konkurrenternes. For eksempel har Statoil i en årrække tegnet profilen op ved hjælp af nøglesætningen »Vi har energi til alt«.[26]

Venligheden og serviceholdningen trådte hos Gigtforeningen frem gennem de fem enstavelsesord »Vi er til for dig«.[27]

Og i 1991 fik dette plusslogan en aflægger, idet KTAS markedsførte deres detailforretninger med sloganet »Vi er tele for dig«.[28]

Mere direkte springer plusserne så frem med Balticas »Vi sikrer det du er glad for.«[29] Og det er nærmest umuligt at overdøve fanfaren for Lind & Risørs arkitekttegnede enfamiliehuse: »– *det bedste af det bedste*«.[30]

To faste plusforbindelser kobles i det seneste feltråb fra Matas-kæden: »Klar besked om sund fornuft«.[31]

Os med ..

De faste og ladede ordforbindelser står centralt i 'mundtligheden' – både når den forstås som stil og som manifestation. Min bog *Fyndord* (1992) rummer mange eksempler på dét.

Men en gruppe meget talesprogsnære udnyttelser er vist først kommet til fuld blomstring i 1993-94: de mundrette *os*-formuleringer.

Firmaet Olsen Foto skamrider teksten »DET ER OS MED DE GODE TILBUD«.[32] Og Frøkjær skriver nederst i deres annoncer: »– os med cowboybukserne«.[33]

Samme mundrette forbindelse kan virke løjerlig, når den sammenstilles med udpræget skriftlige formuleringer. Det sker fx i en annonce fra Expert-Selandia, hvor der først – med kæmpebogstaver – står: »DET ER OS MED OLSEN« .. Og hvor man derefter, under firmanavnet læser »PRISEN ER VOR STYRKE«.[34] Stilspringet mellem *os med* og *vor* lader sig vist kun overvinde humoristisk.

Følg døgnet ..

Billedstærke og sanselige ord sætter også tryk på mundtligheden. Vi kender det håndfaste fra børnerimene:

Jeg har aldrig været bange.
Jeg er stor og stærk og sej.

Jeg har kvalt en kvælerslange
inden den ku' kvæle mig.
Jeg har malket mælkebøtten
og hængt Lillebælt til tørre,
arresteret Frihedsstøtten
og gjort tyve småfolk større,
lært en præmietyr at stange,
lavet guld og drukket vin ...
Jeg har aldrig været bange
for at bruge fantasien![35]

Billedord får ekstra kraft når man ikke bare siger dem, men også viser dem. (»Don't tell it, show it«, som en læresætning lyder). Og det føles som retorisk konkretisme at svinge uden om bagerens varebil, imens man læser:

Vi lader os gerne overhale –
men STRØGBAGERIET kommer De ikke
udenom.[36]

Den grafiske kunst rummer talrige eksempler på bogstav- og håndgribeliggørelsen af ord og udtryk: Som når man gennem den sammenrullede 'Politiken' ser en jordklode og læser »FØLG DØGNET GENNEM POLITIKEN Det bedste blad«. Denne metaforiske synæstesi kan beses (på side 116-117) i Lars Dybdahls *Den danske plakat* fra 1994.[37]

Lækre lyde

I Dybdahls smukke bog finder vi også en gengivelse af Thorvald Bindesbølls plakat »SALTVANDS BADE ANSTALTEN GAMMA [..]«.[38] Med denne plakattekst slås vi af ordenes klange: Svømmehallens navn rummer ni stavelser, og hele syv af dem har et *A* i sig.

På samme måde maser /m/-lyden sig på når edb-firmaet DIC introducerer »Den Ultimative Musse Måtte«.[39] Jeg troede mig et øjeblik hensat til *Slangordbogen.*

K'erne kæder sammen i: »Køge Handelsskole tilbyder korte,

kreative kurser til erhverv og fritid«.[40] Sådanne allitterationer har holdt sammen på verdner af mundtlighed i århundredernes løb.

Styrken af disse virkemidler mærkede min livsledsager og jeg, da vi Storsommeren 1994 søgte efter en bestemt CD i Århus Stereo Studio: Undervejs gennem butikslandskabet faldt vores øjne, uforvarende, på en videokassette med filmtitlen »Vild, våd og villig«. – Det synsindtryk viste sig siden vanskeligt at ryste af.

Staccato ..

Med de seneste verbale »oplevelser« kan vi lægge reklamens sprogindustrier bag os. Inden for déres retoriske rammer udnytter reklameteksterne de stilistiske muligheder i mundtligheden maksimalt: til at sælge varen.

Almindeligvis foregår det brudstykkevis og i ryk – efter devisen »Staccato gi'r stakater«. Men sikkert er det at den oftest overgearede reklamediktion egner sig ringe til mange andre formål, såsom rolig tankeudveksling, samtale og nærmere overvejelse.

Derfor føles det som en lise – som magsvejr og smult vande – når egentligheden og det væsentlige i livet kommer med; når det ikke bare gælder salg og køb, men eksistensen og det dybt sande i dén.

Digterne

Så er vi hos digterne. Og vi kan glæde os over lydskønhed og sammenhæng af en ganske anden karakter.

> Det regner i poplerne ..
>
> Eller måske det slet ikke er regn. Det kan være morgenbrisen. Det kan være lyset – ikke andet end lyset, der risler gennem bladene. Og i hvert fald er det ikke noget at

> hefte sig ved, ikke noget at sætte på papiret. Men jeg har disse popler stående her og der omkring huset. Og blæser det, kan det bruse i kronerne, som var det et hav. Et verdenshav. Og er det stille, kan det risle gennem bladene og knitre som af lys og af silke. – Solskin og silke, skulle jeg måske hellere sige. Og så er det det, jeg siger. – Solskin og silke ..
>
> Somme tider står de også og hvisker om et eller andet. Noget de kan huske og er kommet i tanker om. Noget jeg også kan huske og stundom tænker på. Jeg kan for eksempel tænke, at det har regnet i popler, rislet i popler, hvisket i popler langs hele min vej. – Brust i popler.

Sådan skriver Karl Bjarnhof i epilogen til *Det gode lys.*[4] Sprogføringen er i sjælden grad mundtlig og musikalsk. Vi mærker talemomenterne i kunstnerens håndtering af materialet: den bundne og nært sammenkædende frasering; det hvilende tempo; den dæmpede men stadig genkommende styrke; den lyse og lette udnyttelse af celloens register og klang.

Lærerne

Bjarnhofs mundtlige skrivemåde lever vist op til alle de standarder som gennem årene har været fremme i Modersmål-Selskabets skrifter. At forme med dét hånde- og mundelag må være hver sprogelskers drøm.

Skal vi i fællesskab komme den drøm noget nærmere, kræves der et stykke kvalitetsarbejde: i radio og tv, fra prædikestole, i bøger og blade, i dagligsamkvemmet – og skolen.

Det sidste sted er måske det første. For hvis læreren selv er et godt mundtligt og skriftligt eksempel, og kan sætte sin sproglige indsigt i klare og gode ord, så er der håb om at han eller

hun også kan give lysten og sansen videre til nogle af sine elever.

Der behøves en mundtlig indsats på alle uddannelsessystemets niveauer.[42] Og helst skal den være båret af en sammenhængende forståelse af, hvad god mundtlig sprogbrug indebærer, og af hvordan den kan vokse frem gennem vel motiverede situationer.

Læreren skal kunne selv. Og han eller hun skal skabe rammer hvori eleven eller den studerende meningsfuldt kan gøre erfaringer og udvikle sin egen mundtlige fremstilling. Sagt på en anden måde, skal læreren både være »sproggartner« og »situationsarkitekt«.

Sprogets Sang

I en tid med masser af tv-kanaler, med tekst-, lyd- og billedtilbud til mange flere liv end dét som vi har – virker det særlig vigtigt at kunne mærke den enkle tone og holde fast i den rene mundtlige kvalitet.

Dén finder vi hos Helge Rode. I hans »Tyst som Aa« kommer Sprogets Aand os i møde, og synger:

Tyst som Aa i Engen rinder,
spejler Himmel, Sky og Jord,
bærer Sproget vore Minder,
hvad der var, og hvad der gror.

KOR
Tyst som Aa i Engen rinder,
rent og stille er vort Ord.

SPROGETS AAND
Uden Brovten, blomsterbroget,
som en Eng i Sommerflor,
glimter, lyser, dufter Sproget
af vor egen milde Jord.

KOR
Tyst som Aaen, blomsterbroget,
klart og frodigt er vort Ord.

SPROGETS AAND
Skabt af Luft, med Vindens Vinge,
blødt dets Kys og let dets Spor,
smedet til en smidig Klinge,
Viddet hvæssede vort Ord.

KOR
Tungt som Hug af Mandens Klinge,
let som Pigens Dans vort Ord.

SPROGETS AAND
Varmet ved vort Hjertes Varme
gror dets Rigdom, naar vi gror.
Modersmaal har aabne Arme

favner, løfter som en Mor.

KOR
Varmet ved vort Hjertes Varme
vokse skal det danske Ord![43]

1. *Ordbog over det danske Sprog* bind 14 spalte 514, linje 40 ff samt 61 ff. 2. Danmarks Radio P1, 12.1.1993 og senere.
3. Skyum-Nielsen 1992 s. 712.
4. Sloganet står også i *Politiken* fra 11.8.1994 på første sektions side 11.
5. Politiken 25.2.1994 I s. 3.
6. På ølbilens biotop så jeg teksten 1.3.1991 i København.
7. *Ud & Se 9/1994* s. 8.
8. Emdrup Grundejerforenings blad, oktober 1985, side 7.
9. Udgaven fra 27.7.1994, side 8.
10. *Ramsø Skovbo Lokalavisen* 17.8.1994 s. 11.
11. *Ramsø Skovbo Lokalavisen* 17.8.1994 s. 1.
12. Dateret 6.8.1994.
13. Jeg har selv skrevet om dem et par steder; blandt andet i min 1992-bog på side 153 ff.
14. *Politiken 16.3.1991* I s. 5.
15. *Falckbladet 1/1992* s. 2.
16. *Politiken 20.8.1985* I s. 7.
17. *Politiken 17.3.1994* I s. 1.
18. Skyum-Nielsen 1992 side 159, og andre steder.
19. Sloganet står fx i frankeringsstemplet på et brev af 26.8.1993.
20. *Politiken 17.3.1991* I side 3; og mange andre steder.
21. *Arbejdsgiveren 1/1992* s. 6.
22. *Lokalbladet, Ringsted 18.8.1994* s. 55.
23. Jeg så første gang teksten 3.5.1992 i København.
24. *Politiken 3.5.1992* II s. 3.
25. *Politiken 20.5.1994* I s. 5.
26. *Idé-nyt 3/1993* s. 27.
27. *Alt for Damerne 52/1990* s. 83.
28. Omslags- og midtersider i Telebutikkens katalog for efterår-vinter 1991.
29. Bagside af fællesbrochure for Falck og Baltica, august 1990.

30. *Søndagsavisen 17.10.1993* (udgaven for København NV), side 30.
31. *Ud & Se 9/1994* s. 35.
32. *Lokalbladet, Ringsted 18.8.1994* s. 12 og 43.
33. *Lokalbladet, Ringsted 18.8.1994* s. 17.
34. *LIC juli, august 1994* s. 25. (*LIC* står for Lærernes Indkøbscentral).
35. Rasmussen 1985 s. 27.
36. Bagsidetekst på varebil, set i København den 28.4.1991.
37. Bogen rummer flere eksempler på den slags samspil. Se fx side 144, 205, 232-233 og 254-255 i Dybdahl 1994.
38. Dybdahl 1994 s. 246-247.
39. *Politiken 4.8.1994* III s. 8.
40. Overskrift i *HEDEN Midtsjællands Avis 17.8.1994* på side 8.
41. Bjarnhof 1957 s. 271.
42. *Mundtlig fremstilling*, 1991, s. 44.
43. Rode 1922 s. 26-27.

Litteratur

Karl Bjarnhof: *Det gode lys.* Gyldendal, 1957.
Lars Dybdahl: *Den danske plakat.* Borgen, 1994.
Mundtlig fremstilling. Undervisningsministeriet, 1991.
Ordbog over det danske Sprog. 1-28. Gyldendal, 1919-1956.
Halfdan Rasmussen: *Tante Andante.* Schønberg, 1985.
Helge Rode: *Theatret. Et lille Festspil.* Gyldendal, 1922.
Lone Rørbech og Sten Høgel: *Tal rigtigt – syng godt.* C. A. Reitzel, 1983.
Peder Skyum-Nielsen: *Fyndord. 1-2. Studier i kortformernes retorik.* Hans Reitzel, 1992.

PEDER SKYUM-NIELSEN
F. 1948. Guldmedalje i nordiske sprog; cand.mag. i dansk og retorik; ph.d. i anvendt sprogvidenskab; dr.phil i retorik. Med-

lem af Dansk Sprognævn. Formand for den videnskabelige kommission om retorik og stilistik under AILA (Association Internationale de Linguistique Appliquée). Siden 1981 lektor i retorik ved Danmarks Lærerhøjskole.

Retorik, hvad er det – også?

Søren Kjørup

Har videnskab og retorik noget med hinanden at gøre? Ikke på anden måde end at videnskaben må vende retorikken ryggen, vil de fleste nok sige. Ifølge den gængse forståelse af hvad henholdsvis videnskab og retorik er, må videnskab nødvendigvis være en fjende af retorikken. Mit formål med denne lille artikel er imidlertid at gøre det klart at retorikken, forstået ud fra dens dybeste traditioner, faktisk tværtimod kan være videnskabens ven. Et retorisk perspektiv på videnskaben kan nemlig hjælpe den ud af nogle af de problemer videnskabsforståelsen har forvildet sig ind i gennem de senere år.

Videnskab og retorik

Men hvad er retorik? Jeg tror der er to almindelige opfattelser af den sag, og begge må nødvendigvis føre til at videnskaben bør være en fjende af retorikken – i hvert fald ud fra det gængse billede af videnskaben.

Den ene retorik-opfattelse er jo den at retorik handler om de tricks man skal bruge for at overtale folk til at gøre eller tro noget andet end de ellers ville gøre eller tro. Retorik er altså særdeles velegnet for reklame og propaganda, hvor man kan spille på følelser og fordomme. Videnskabens opgave må derimod være at fremføre sandheden med lutter saglige argumenter. Her råder fornuften, ikke følelserne!

Den anden opfattelse er at retorik bare handler om udtryk, ikke om indhold. Retorik er læren om sprogblomster og deres anvendelse, deraf udtrykket »tom retorik«. Videnskab, derimod, er en nøgtern affære, hvor man i et renset sprog, frit for

alle slags udsmykninger, holder sig til de blotte konstateringer. Her drejer det sig kun om sagen selv!

Disse to standardopfattelser af retorik er faktisk begge rigtige. Men de indeholder alligevel kun en del af sandheden. Retorik er mere end målbevidst stilistik, selv om den også er det. Bl.a. indeholder den overordnede tanker om vores muligheder for at opnå en sikker viden (hvad jeg senere skal komme ind på), og den handler såmænd også om noget indholdsmæssigt, nemlig om de forskellige stoftyper som hører til forskellige emneområder, og om de problemstillinger der med fordel kan overvejes i forbindelse med de fleste emner (f.eks. kvantitet og kvalitet, årsag og virkning, oprindelse og udbredelse).

Den opfattelse af videnskab som jeg her gengav i kontrast til retorikken, er derimod næsten helt forfejlet. Den hører først og fremmest til i festtalerne. Desværre kan man dog også undertiden finde den i lærebøgerne i videnskabsteori.

Troper og figurer

Selv hvis man kun holder sig den begrænsede opfattelse af retorik som målbevidst stilistik, er videnskab i høj grad en retorisk aktivitet, og det gælder ikke kun humaniora og samfundsvidenskab, men sandelig også naturvidenskab. Enhver videnskabelig tekst er en overtalende tekst, en tekst som skal få kolleger, redaktører, bedømmelsesudvalg og Nobelpris-komitéer til at nikke anerkendende, og få læserne til at acceptere de synspunkter der fremføres. Hertil benyttes selvfølgelig en række stilistiske virkemidler.

Måske holder de fleste forskere sig til hvad vi ville kalde en nøgtern stil. Men nøgtern stil er også stil, og hvis den nøgterne stil er den mest effektfulde i en bestemt sammenhæng, må den retorisk bevidste naturligvis anvende den. Som forskeren gør når han eller hun skriver for fagfællerne. Undertiden.

For ser man nærmere på videnskabelige artikler og bøger, så

opdager man såmænd at også forskere flittigt anvender retorikkens brede repertoire af stilistiske virkemidler, almindeligvis inddelt i troper (indholdsmæssige omskrivninger som metaforer og metonymer, overdrivelser og underdrivelser, eller ironi) og figurer (rent formelle træk som rim og rytme, eller gentagelse).

Det er selvfølgelig ikke så let at eksemplificere i en kort artikel, men lad mig alligevel prøve.

Modeller og metaforer

Mange videnskabelige erkendelser og teorier er slet og ret bygget op omkring nogle bærende metaforer, altså en slags billedlige udtryk eller modeller. Tag hele diskussionen om lys er »bølger« eller »partikler«. Eller opfattelsen af molekylerne i luft som små elastiske gummibolde. Eller Freuds hydrauliske metafor for hvordan uønskede tanker og drifter presses ned i det underbevidste, hvor trykket imidlertid kan blive så stort at det fortrængte eksploderer frem i sære former. Eller Marx' arkitektoniske model af samfundet med dets basis og overbygning.

Jamen, dette er jo hele tankemodeller, og ikke kun »retoriske« ord og udtryk, vil man måske indvende. Javel – men retorikken handler faktisk også om tankemodeller; det drejer sig om at få folk til at se verden på en måde de ellers ikke ville have set den. Men lad os alligevel kaste et blik på noget der ligner »rene sprogblomster«.

Den bog som har haft størst gennemslagskraft i nyere videnskabsteori er uden tvivl Thomas Kuhns *The Structure of Scientific Revolutions* fra 1962. Der er givetvis mange gode grunde til den bogs gennemslagskraft. En af dem er bogens utroligt frugtbare hovedbegreb: *paradigme*. Men det er jo en metafor, et billedligt udtryk, hentet ind i videnskabsteorien fra lingvistikken (hvor et paradigme er et bøjningsmønster).

Titlen på bogen er imidlertid også slagkraftig i sig selv. Den

har en elegant, nærmest daktylisk (valse-)rytme (da/dum da da/dum da da/dum da), og den har bogstavrim (S'er). Den bruger et modeord fra tiden omkring 1960: »struktur«. Men først og fremmest hviler den på en provokerende paradoksal metafor (som Kuhn dog ikke har lavet selv), altså sammenføringen af det politisk brændbare begreb »revolution« med det nøgterne adjektiv »videnskabelig«; titlen i sig selv skulle være nok til at få de fleste til at spærre øjnene op. Jo, Kuhn er en elegant stilist – og en bevidst retoriker.

Dobbeltspiralen

Eller vi kan tage et helt andet eksempel, nemlig den nok mest revolutionerende artikel i nyere mikrobiologi, J. D. Watson og F. H. C. Cricks »A Structure for Deoxyribose Nucleic Acid« fra 1953, altså den hvori de for første gang præsenterer DNA-molekylets dobbeltspiralstruktur, den opdagelse som indbragte forfatterne (sammen med Maurice Wilkins) Nobelprisen i 1962.

Artiklen fylder bare to sider, og er ganske tæt i sin redegørelse for DNA-molekylet. Men nøgtern? Det er som man tager det.

Dens første sætning lyder sådan her i let forenklet oversættelse: »Vi ønsker at foreslå en struktur for DNA-molekylet. Denne struktur har nye træk som er af betydelig biologisk interesse.« Og inden taksigelserne til sidst, runder den af med disse sætninger: »Det har ikke undgået vores opmærksomhed at den særlige dobbelthed vi har postuleret øjeblikkeligt antyder en mulig kopieringsmekanisme for det genetiske materiale. Fulde detaljer om strukturen, indbefattende de formodede betingelser for hvordan den bygges op, sammen med et sæt af koordinatorer for atomerne, vil blive offentliggjort andetsteds.«

Watson og Crick sætter sandelig ikke deres lys under en skæppe. At de her kommer med noget radikalt nyt, understre-

ges ikke kun i anden sætning, men også adskillige gange undervejs. Og som enhver god tv-producer lover de ikke blot at fortsættelse følger, men de slutter faktisk med en rigtig *cliff-hanger*: Følg med, følg med, hvis De vil vide hvad dette betyder for arvelighedsforskningen!

Men måden, altså, måden... Det begynder så beskedent; de to forskere vil bare »foreslå«. Det, de vil foreslå, er imidlertid ganske »nyt« og har »betydelig biologisk interesse«. Alligevel har det »ikke undgået (deres) opmærksomhed« at resultaterne »umiddelbart antyder« hvad der dog kun er en »mulighed«. Denne brug af litotes, altså underdrivelse, blandet med uforblommet pral, er et eksempel på det retorikerne (som vi andre) vil kalde ironi.

Alligevel er der vel ingen der vil hævde at Watson og Cricks artikel ikke er af videnskabelig karakter?

Er videnskab kun tomme ord?

At den videnskabelige tekst rummer træk som kan beskrives med retorikkens begreber kan umiddelbart forekomme overraskende, den gængse videnskabelige ideologi taget i betragtning. I grunden er det dog en ret banal kendsgerning, der måske siger mere om retorikken som en almen lære om tekster end om netop videnskaben. Det hele er lidt som med Molières »adelsgale borger« Hr. Jourdan (fra komedien *Le bourgois gentilhomme*), der har frygtelige problemer med at lære poesiens versefødder, men som til gengæld bliver meget begejstret da hans retoriklærer fortæller at hans almindelige snak hedder noget så fint som »prosa« i fagets vokabular.

»Jeg taler prosa, jeg taler prosa!« jubler Hr. Jourdan. Og forskere har altså lov til på samme måde at juble (eller er nødt til at fortvivle): »Vi bruger metaforer!«

Imidlertid er der nogle moderne videnskabsteoretikere som vil gå betydeligt videre end det. For dem viser påpegningen af det retoriske indslag i videnskaben, at videnskaben bare er

»ren retorik«. Om Watson og Crick gav en rigtig eller forkert beskrivelse af DNA-molekylet, er et spørgsmål man ifølge denne opfattelse slet ikke kan stille. Det eneste, man kan konstatere, er at deres retorik havde gennemslagskraft: De fik Nobelprisen, og man bruger deres DNA-model i dag. »Sandhed«, »objektivitet« og den slags fine ord, er efter denne opfattelse kun lige nøjagtigt dét: fine – men tomme – ord!

Denne opfattelse er imidlertid næppe i overensstemmelse med den dybeste tradition i retorikken. Det skal jeg vise nedenfor, men først vil jeg pege på en anden vej mange i dag når frem til det samme, ufrugtbare synspunkt.

Den store positivistiske fortælling

Den traditionelle, positivistisk farvede fortælling om videnskabens, filosofiens og videnskabsteoriens udvikling er en redegørelse for hvordan saglighedens repræsentanter, videnskabsmændene (og nogle få videnskabskvinder), langsomt har overvundet usaglighedens, altså retorikerne. Område efter område er blevet flyttet fra tom spekulation og følelsesladet overtro til velfunderet viden.

Fortællingen begynder med at allerede Platon (og hans talerør Sokrates) sagde fra over for sofisternes retoriske uefterrettelighed. Francis Bacon advarede senere imod »idolerne«, altså alskens fordomme; vi fik videnskab der starter på bar bund, med rene iagttagelser. Descartes satte fornuften i højsædet og følelserne på sidespor; vi fik rationel videnskab. Hume fik adskilt facts og værdier, så vi fik værdifri videnskab. Og positivisterne i vort århundrede fik ryddet ud i de sidste rester af det som ikke kan føres sikkert tilbage til det erfaringsmæssige og behandles med stensikker matematik og logik. Endelig fik man realiseret idealet om rigtig videnskab.

Denne fortælling er ikke helt gal. Men den handler om noget andet end den foregiver. Den foregiver at handle om hvordan man i en række trin i stadig højere grad får ryddet

grunden for sikker, videnskabelig erkendelse. Men i virkeligheden handler den om at hver gang man (tilsyneladende) får ryddet et problem af vejen, dukker der et nyt op. Det er aldrig lykkedes at få skabt det sikre, ubetvivlelige fundament for erkendelsen. Og i løbet af den sidste snes år har de fleste set denne fiasko i øjnene.

Hvis man nu alligevel mener at »rigtig videnskab« nødvendigvis må have dette sikre fundament, ja så er der kun én mulig konklusion: Rigtig videnskab findes ikke. Ad en anden vej er vi altså nået til samme sted som før: Det vi kalder videnskab, er i virkeligheden ren retorik. De, der får Nobel-prisen, er de bedste retorikere.

Men denne konklusion behøver man ikke drage. Der er en anden udvej. Og interessant nok findes denne udvej i retorikkens dybeste tradition.

Den retoriske tradition

Faktisk havde Aristoteles held til at få stillet sagen klart op helt fra første stund. På den ene side har vi hvad han kaldte »dialektikken«, nemlig den formelle logik, som skulle være tænke- og argumentationsmåden hvor vi har et helt sikkert grundlag for erkendelsen. Her starter den hidtil sejrrige, positivistisk farvede videnskabsteoretiske tradition. Men på den anden side har vi retorikken, som er tænke- og argumentationsmåden vi kan bruge hvor vi er nødt til at træffe afgørelser på felter hvor vi ikke har og ikke kan få fuld sikkerhed. Her tænkte Aristoteles f.eks. på hvordan man træffer beslutninger i retten (f.eks. hvis anklagede nægter, men mange indicier alligevel peger på at han er skyldig). Og her tager den ægte, men stort set undertrykte, retoriske tradition sin begyndelse.

Som jeg nævnte ovenfor, har udviklingen fremtvunget en erkendelse af at Aristoteles' første kategori egentlig er tom; videnskabelig erkendelse hviler aldrig på et uomtvisteligt grundlag. Alligevel tvinger dette os ikke til at drage den kon-

klusion at vi ingenting kan vide, eller at alt er relativt og at det ene kan være lige så godt som det andet. Der er faktisk et alternativ: Retorikken!

Men det betyder altså netop ikke at videnskab blot er »ren retorik«. Selv om vi aldrig kan opnå fuld sikkerhed, minder retorikken os om at der alligevel er forskel på gode og dårlige argumenter, det rationelle og det irrationelle, den erkendelse vi kan stole på og det rene hokuspokus.

I humaniora er vi i øvrigt vant til at sådan er forholdene: Der findes f.eks. gode og dårlige tolkninger af litterære værker; ikke alt er lige godt. I den naturvidenskabelige forsknings dagligdag er heller ingen i tvivl om hvordan vilkårene er, men også om at det ikke forhindrer at der træffes rationelle afgørelser. Et interessant træk ved Watson og Cricks artikel er netop at forfatterne åbent erkender at dobbeltspiralen ikke stemmer overens med alle tilgængelige eksperimentelle resultater, men at de alligevel mener at der er solide argumenter for at den må være den rigtige struktur. Der er tale om en afvejning af argumenter for og imod på et område hvor endeligt svar ikke er muligt, men hvor det alligevel er både nødvendigt og muligt at træffe en rationel afgørelse – nøjagtigt som Aristoteles beskrev det i sin retorikbog.

Det eneste der mangler er egentlig at videnskabsteorien over en bred front (inklusive alle festtalerne) kommer på højde med situationen – ved at anlægge et retorisk perspektiv på alle slags videnskab.

SØREN KJØRUP

F. 1943. Magister i filosofi med æstetik som specialområde, 1969. Siden 1974 professor i de humanistiske fags teori ved Roskilde Universitetscenter, tilknyttet kommunikationsuddannelsen. Har skrevet bøger om æstetik, billedanalyse, filmsemiologi, videnskabsteori og medier, f.eks. *Forskning og samfund* og *Medier og mennesker.*

Reklame tv-spots – den seneste form for kommunikation

Jan Lindhardt
Interviewet og gendigtet af Orla Schantz

Vi står på tærsklen til en ny Middelalder. Reklamer er vor tids kalkmalerier, og computer-networks er nutidens gadekær. Hvor Det ny Testamente siger, at Guds rige kommer til os uden betaling via nåden, lover reklamen, at Paradiset kan købes billigt, tit endda på tilbud.

Den protestantiske hovedværdi er troværdighed. Det samme er budskabet i markedsføring. Derfor er reklamefolk vore dages præsteskab. Produkter klædes i religiøse symboler. Forbrugerne skal omvendes til nye trosretninger, og det evige liv i Calvin Kleins eau de toilette for men ETERNITY, i Nissans bilmodel INFINITI eller i Piaget-ure, der giver »Values beyond time«.

Det er docent i systematisk teologi ved Aarhus Universitet Jan Lindhardt, der tænker højt og langt. Hans seneste bog »Frem mod middelalderen. TV – det levende billede i det åbne rum« handler netop om de mange lighedspunkter, der er mellem den feudale tid for 6-700 år siden og det kommunikationssamfund, vi nu skal lære at færdes i.

Hans teorier om fortiden peger direkte frem mod fremtiden. Også for reklamebranchen.

Hvad kan vi da i dag lære af den fjerne Middelalder?

»I Middelalderen fandtes et lyd- og billedfællesskab i form af mundtligt overleverede fortællinger og sagn og instruktive billeder i kirken. I dag lever vi et tilsvarende kollektiv. Reklame

TV-spots er som kalkmalerier den reneste form for kommunikation. Lige ind til benet (og kødet). Den har et klart formål. I modsætning til kunsten. Gør sådan, og du bliver frelst.

Reklamebranchen kan lære meget af lyd- og billed-netværket i Middelalderen. I film og TV-spots er lydsiden langt den vigtigste. Lyd er suggestiv og oftest entydig. Billeder er påhæng, men også lyd-forstærkende. En thriller uden lyd ville være utænkelig. Jingles varer ofte længere end slogans. I annoncer er billeder derimod centrale. De skal være rene og enkle. Men sprogets billeder, altså metaforer, er også altafgørende,« fortsætter Jan Lindhardt.

»I Middelalderens kunstopfattelse er kunst ikke noget værk, hvis den ikke har en virkning. Nøjagtig det samme gælder for reklamen i dag. Som i Middelalderen er virkeligheden simpelthen det, der virker. Det gælder også begrebet »kendsgerning«, der oprindeligt betød en »gerning, man kender«. Hvis den ikke er kendt, findes den ikke. Men vi bruger ordet som synonymt med »faktum«, altså at noget faktisk er sket. Men i en mundtlig kultur er det ikke nok. Det skal være vigtigt, det er sket. Det skal være interessant. Værd at vide.«

Middelalder, modernitet, nutid

Han skærer historien over i to hug. Middelalderen, der rækker frem til 1460, hvor Gutenberg opfandt bogtrykkerkunsten og revolutionerede vor forestillingsverden. En lang periode, han kalder Moderniteten, lige til 1970, hvor fjernsynet tilsvarende for alvor omskabte både samfund og menneskesyn.

»Den mundtlige billedverden i Middelalderen ligner meget vores efter-moderne tid. Og i TV-reklame og musikvideoer kommer netop fjernsynsmediets sande natur frem. Fjernsynet er kun egnet som formidler af fortællinger og følelser. Ikke af informationer. TV-reklame-spots udnytter derfor mediet optimalt og basalt. Lyd og billede indgår i den mest effektive fusion,« understreger han.

»Lad os tage et par væsentlige områder fra Middelalderen og vores tid: Forholdet mellem børn og voksne, og mellem mand og kvinde.

I Middelalderen var et barn et væsen, der ikke kunne bruge sproget. På latin barnealderen »infantia«, der netop betyder »mangel på evnen til at tale«. Altså er man ikke barn længere end de første 2-3 år. I modsætning til senere i den skriftlige kultur, hvor man havde 7 års skolegang, og derfor først holdt op med at være barn, når man som konfirmand i 14-års alderen »trådte ind i de voksnes rækker«. I dag flyder begrebet. Er det, når man bliver student eller først senere?

Men i dag ser selv små børn fjernsyn og ved en masse, lang tid før de kan læse og skrive. Min egen søn på 6 ser programmer om astronomi og stjernetåger, om fiskenes kønsliv og dinosaurernes hjernestørrelse. Og han ser reklamer. Derfor deltager han næsten på lige fod med de voksne i lyd- og billedfællesskabet. Og han styrer for en stor del hjemmets forbrugsadfærd.

Men han kan ikke læse en bog.

Hvilke andre konsekvenser har vores medietid?

Alle de moderne medier har en anden endnu mere væsentlig virkning. Nemlig den politiske. De er demokratiserende. Kommunikationsteknologi er anti-autoritær. Ja, nærmest revolutionær. Kassettebåndoptageren væltede Shahen af Persien, da Ayatollah Khomeinis taler fra hans eksil i Frankrig blev spredt blandt borgere i Iran. Telefaxen og fotokopieringsmaskiner udbredte nyheder på globalt plan om studenter-oprøret i Peking. Og fjernsyn fra Vesten var en vigtig årsag til kommunismens fald i Østeuropa. Ligesom CNN afslørede Saddam Husseins menneskelige afstumpethed. Computeres elektroniske bulletin boards og databaser danner en slags ytringsfrihedens globale fællesskab.

Ingen forskel, ingen interesse

Men når vi alle stilles lige og dermed bliver forskelsløse, får det konsekvenser på det menneskelige plan. Det er for eksempel i dag næsten umuligt at opretholde en forældre-rolle, der adskiller sig fra barnerollen. Gennem TV har børn set talrige eksempler fra familieserier på tåbelige fædre og mødre. Og da både store og små indgår i det billedskabte fællesskab kan autoritet og myndighed ikke længere udøves.

Det forskelsløse gælder også for forholdet mellem kønnene. Derfor har den store romantiske kærlighed det også så svært i dag. Den lever netop af afstand og forskel.

Hvordan havde kærligheden det i Middelalderen?

I Middelalderen var det bonde-kærlighed. Formering og fornøjelse.

Der var ikke den store forskel i funktioner mellem kønnene. Ser vi for eksempel på et maleri som »Vekseleren og hans kone« fra 1514 tæller han sine penge og konen overvåger transaktionen. Det svarer til vore dages unge ægtepar foran bankrådgiveren, når de aftaler posterne på budgetkontoen.

Der var arbejdsfællesskab mellem mand og kone. Og seksuelt var det lige på og hårdt. Det var ud i høet og klaske hinanden på lårene. Luther siger lige ud, at hvis din kone er frigid, så prøv en anden. Og hvis manden er impotent, skal hustruen blot forsøge sig med hans bror.

Den seksuelt grove vulgaritet, der prægede Middelalderen, hvor jo også hoffets damer i Frankrig bestilte forfattere til at skrive pornografi, kan vi ikke rigtigt have at gøre med i dag. Men den middelalderlige råhed fandtes jo på landet helt op i vort århundrede. I ethvert århundrede er der mange århundreder, kulturelt set. Vi taler om over-kulturens udvikling, altså hvad der er gældende hos de toneangivende kredse.

Ubrugelige ritualer

I dag slæber vi stadig rundt på idealer fra 1800-tallets Romantik, hvor forelskelse og kærlighed næsten blev religiøs. Der var det ikke bare dig og mig, der mødtes, men himmel og jord, der smeltede sammen. Men i vor tid er forskellen mellem mænd og kvinder reelt forsvundet. De blander sig jo hæmningsløst med hinanden. Der er efterhånden ikke et stykke tøj eller et job, der er reserveret det ene køn. Og både børn og voksne ved alt om det andet køn. Gennem fjernsyn og reklame kender drenge til menstruationsbind, brystkræft, rynkecreme og gynækologiske undersøgelser. Der findes ingen hemmeligheder længere.

Hvordan fastholder vi så, at der ER forskel mellem kønnene?

Det gør vi ved at flirte med hinanden. I 1800-tallets romantik kunne mænd og kvinder samarbejde objektivt. Det kan vi ikke i dag. Man er nødt til at flirte med billet-, kontordamen eller buskontrolløren. Faktisk hører det i dag med til god borgerlig opdragelse at være flirtende og koket.

Det er netop i normerne for høflighed og dannelse, at en kultur indlærer det, man er ved at glemme.

Derfor må reklamen skabe distance mellem mand og kvinde. Flirten og forførelsen er det centrale tema. Det er Don Juan på video. TV-spottet som erotisk forspil.

Det gør reklamen allerede. Et udmærket eksempel er TV-spottet om Jolly Cola, hvor flirten sker via computer-network og flasken omdannes til det mandlige lem og to appelsiner bliver til bryster. Det er ren middelalderligt. Klar og kontant symbolik. Eller i spottet om Gevalia-kaffe, som man jo byder uventede gæster, hvor den unge mand ved en fejl banker væggen ind og faktisk kaster sig ind på kvinden. Den afslutende lyd (igen et godt eksempel på lydens suggestive kraft!) er netop flirtende fnisen mellem mand og kvinde.

Positionering af køn

Vi har at gøre med behovet for at positionere kønnene (og varerne) i forhold til hinanden. Og det bliver reklamens vigtigste funktion fremover.

Danner vi ikke forskelle, kan vi heller ikke skabe mening. Og kan vi ikke ægge til undren, kan vi ikke skabe interesse. Hverken for produkter eller holdninger.

Hvordan kan reklamer så skabe opmærksomhed?

I et gennemlyst samfund med et lyd- og billed-fællesskab, der ingen hemmeligheder rummer, bliver det opgaven, blandt andet for reklamebranchen at fremkalde nysgerrighed. At indbygge gåder og undren i produktet. Det fascinerende ved et gammeldags chatol er ikke kun den håndværksmæssige æstetik, men også at der er hemmelige rum og uopdagede kroge. Det er »added value«. Noget ekstra, du ikke regnede med. Og en tilskyndelse til genkøb og loyalitet mod produktet.

Fællesskabet er vigtigt i sådant et samfund, der er et elektronisk og visuelt spejlkabinet. Der er ikke meget ved at sidde alene i biografen eller foran skærmen. Intet er så ensomt. Man skal i det mindste være to for at dele de oplevelser og følelser, det åbne billedrum skaber. Men i Modernitetens skriftkultur, som nu er ved at rinde ud, skulle du helst være alene. At læse en bog kræver isolation.

Jamen, var Middelalderen ikke et lukket og sort tidsrum?

Næh, tværtimod. Middelalderen var et åbent samfund. Det, man vidste, vidste man. Man behøvede ingen forklaringer. Der var ikke noget skel mellem det naturlige og det overnaturlige. Og det sidste var ikke mere mystisk end det første. Man havde navne på ånder, hekse og guder. Og det var ikke problematisk, at de gjorde dit og dat. Der er ikke nogle sorte huller i den

såkaldt sorte Middelalder. Man udvekslede alle oplysningerne, når vaskekonerne samledes ved bækken.

Det var først i Moderniteten, hvor lyd blev til bogstaver og skrift, at man krævede forklaringer. Læsning forlanger bevisførelse. Derfor bliver man også så optaget af at bevise Guds eksistens. Det var ikke noget problem i Middelalderen.

Forretning uden forbandelse

Det er også på tide, vi gør op med fortidens, altså Modernitetens, skarpe fordømmelse af pengenes verden, hvor reklamen er ond og kunsten god. Hvor erhvervslivet er umoralsk og det humanistiske univers moralsk. Den ene har ikke noget at lade den anden høre.

Vi glemmer, at prototypen på en højere læreanstalt faktisk er handelshøjskolen. I 1400-tallet i Italien med de velhavende bystater og de driftige købmænd skabtes grundlaget for humanistiske studier. Den gang var det vigtigt at kunne fremmede sprog for at handle med landene omkring Middelhavet. Altså oprettede man skoler for datidens eksportkonsulenter. Senere blev undervisningen udvidet til også at omfatte fremmede kulturer. Og det dannede mønster ved opbygningen af universiteter rundt i Europa. Og i Renæssancen blev så det nu klassiske humaniora en central del af højere uddannelse.

Men det var købmændene og handelsfolkene, der skabte det hele.

Reklame kan netop kommunikere så rent og direkte, som også kirken burde kunne. Kirken har brug for at sende entydige budskaber, der kan forstås af så mange som muligt. Korset, der så at sige er kristendommens logo, er et godt eksempel. Alle kan forstå det. Omvendt forsøger reklamen jo også at indgyde folk tro. Fordi tro ikke kræver forklaringer. Og fordi man skal overgive sig på et personligt plan.

Kirken må også lære af reklameindustrien. Luther har sagt det bedre end nogen anden, da han formulerede sine kom-

munikations-strategiske overvejelser om sin bibel-oversættelse. »Man soll dem Volk auf's Maul shauen« (Man skal lytte til den måde, folk selv bruger kæften på), og man skal nå ud »til manden på marken og ind til konen i køkkenet«. Det er kernen både i en effektiv reklamekampagne og i en god prædiken,« slutter Jan Lindhardt.

Interviewet har været bragt i Orientering 3, april 1994.

JAN LINDHARDT
F. 1938. Docent ved Institut for Etik- og Religionsfilosofi ved Aarhus Universitet. Udgivet en række bøger, bl.a. Retorik, 1975 (Ny udg. 1987), Tale og Skrift, to kulturer, 1989. Frem mod Middelalderen. TV – det levende billede i det åbne rum, 1993. Censor ved Institut for retorik og anmelder ved Berlingske Tidende.

Sprogets ulidelige lethed

Kirsten Rask

Reklamesproget er for længst gået ind i det officielle sprog. Konkurrencen er hård: politikere og andre offentlige personer ved godt at deres chance for at skabe overskrifter er størst hvis de *taler* i overskrifter, ligesom reklamer:

> Regeringens mål er at knække arbejdsløshedskurven. Vi kunne ikke være mere enige. Næsten hver sjette af vores medlemmer er ledige. De glæder sig sammen med 350.000 andre arbejdsløse til at se resultater af regeringens politik.
>
> Vi tager statsministerens ord til os. Men undrer os samtidig. En af vores store arbejdsgivere er Kommunedata, som ejes af det offentlige. De forlanger, at en række af vores medlemmer skal arbejde med Ingen Højeste Tjenestetid (IHT). Op til 78 timer om ugen. Vi skal give afkald på afspadsering for arbejde om natten og i weekenden. De krav har 260 af vores medlemmer strejket imod siden 1. december. (...)
> (Annonce fra PROSA)

Dette maskingeværsprog er hverken (naturligt) talesprog eller skriftsprog, men en kunstig form for afsnubbede ytringer som virker hurtige og rappe; og dem har politikere, reklamefolk og (visse) medier været lige gode om at opdyrke: de tror åbenbart at vi kun kan forstå *kort* sprog. Jeg kalder det *det gule sprog*,

afledt af begrebet *den gule presse*, sensationspressen, der er kendt for sine voldsomme overskrifter – og højtgearede sprog.

Men det gule sprog har bredt sig til mange andre sprogsfærer: både den mere seriøse journalistik, fag- og skønlitteraturen (herunder (børne)eventyr), ja selv den nye bibeloversættelse.

Eventyr og bibeltekster skal både kunne læses indenad og fortælles mundtligt. Derfor har de – og skal de have – en stor grad af mundtlighed i sig.

Men alle der har prøvet at læse op – enten professionelt eller i børneværelset – ved hvor svært det er at læse punktumsproget: de evindelige stop gør sætningerne hakkende og hindrer en naturlig frasering. Kort sagt: det hænger ikke sammen.

H. C. Andersens fortællinger er vidunderligt mundtlige i deres form. De har blandt andet en uophørlig variation i sætningslængde, der giver stigende og faldende spændingskurver, overraskelser og nye indgange. Her fra indledningen til »Fyrtøjet« (original tekst, skrevet med moderne retstavning):

> Der kom en soldat marcherende hen ad landevejen: én, to! én, to! han havde sit tornyster på ryggen og en sabel ved siden, for han havde været i krigen, og nu skulle han hjem. Så mødte han en gammel heks på landevejen; hun var så ækel, hendes underlæbe hang hende lige ned på brystet. Hun sagde: »God aften, soldat! hvor du har en pæn sabel og et stort tornyster, du er en rigtig soldat! Nu skal du få så mange penge, du vil eje!« »Tak skal du have, din gamle heks«, sagde soldaten.

Men en rigid optælling af hvor mange ord der er mellem

punktummerne, lagt sammen med hvor mange procent af ordene der har over 6 bogstaver, giver selvfølgelig et ret højt tal. (Enhver der synes det er umagen værd, er velkommen til at tælle). Det er den såkaldte LIX-beregning, en kvantitativ *optælling* af sprogets sværhedsgrad.

Derfor er H. C. Andersens tekst blevet skrevet om efter devisen: flere punktummer. Det giver et lavere LIX-tal og dermed en »bedre« tekst – set ud fra et LIX-synspunkt. I Gyldendals Dingo-serie ser indledningen til »Fyrtøjet« sådan ud:

> Der kom en soldat marcherende hen ad landevejen.
>
> Én, to! èn, to!.
>
> Han havde sit tornyster på ryggen og en sabel ved siden.
>
> For han havde været i krigen, og nu skulle han hjem.
>
> Så mødte han en gammel heks.
>
> Hun var så ækel. Hendes underlæbe hang hende lige ned på brystet.
>
> Hun sagde:
>
> »God aften, soldat! Hvor har du en pæn sabel og et stort tornyster. Du er en rigtig soldat!
>
> Og nu skal du få så mange penge, du vil eje!«
>
> »Tak skal du have, du gamle heks!«, sagde soldaten.

Her ses alle LIX-letlæsereglerne for fuld udfoldelse. Punktum for hvert 9,7 ord (angivet foran i bogen), korte linjer, evindelige nye afsnit (indrykninger). Men *bliver* en tekst lettere at læse når man snitter samenhængene over, som i heksens hilsen:

> »God aften, soldat! Hvor har du en pæn

sabel og et stort tornyster. Du er en rigtig soldat!

Og nu skal du få så mange penge, du vil eje!«

Her er årsagssammenhængen blevet slugt af LIX-tilretningen: Det er *fordi* han har så pæn en sabel og stort tornyster at han er en *rigtig soldat*, og det er *derfor* han skal have chancen for at få de mange penge – som det tydeligt fremgår af den originale tekst.

Men LIX'en i letlæse-udgaven er til gengæld kommet helt ned på 19 – som der også tydeligt står foran i bogen!

Hvordan kan en tekst blive bedre når man har klippet en tå og hugget en hæl af handlingssammenkædningen? Eller – lidt groft spurgt: er det egentlig den samme historie?

Bibelen er som sagt også en tekst der både skal kunne forstås gennem øret og gennem øjet.

Men den nye bibeloversættelse har åbenbart også skelet kraftigt til LIX-tællingernes punktumsprog. Det berømte kapitel 4 i Højsangen ser i den ældre udgave sådan ud:

Hvor du er fager, min veninde,
hvor du er fager! Dine øjne
er duer bag sløret, dit hår som
en gedeflok, bølgende ned fra
Gilead,
dine tænder som en nyklippet fåre-
flok, der kommer fra bad, som alle
har tvillinger, intet er uden lam;
som en purpursnor er dine læber,
yndig din mund, din tinding som
et bristet granatæble bag ved dit
slør;
din hals er som Davids tårn, der er
bygget til udkig, tusinde skjolde

hænger derpå, kun helteskjolde;
dit bryst som to hjortekalve, gazelle-
tvillinger, der græsser blandt liljer.

I den nye oversættelse hedder det:

Hvor er du smuk, min kæreste,
hvor er du smuk!
Dine øjne bag sløret
er som duer.
Dit hår er som en gedeflok,
der bølger ned fra Gileads bjerge.
Dine tænder er som en flok nyklippede får,
der kommer op fra badet,
alle med tvillinger,
ingen er uden lam.
Dine læber er som en skarlagenrød snor,
din mund er yndig;
din tinding bag sløret
er som et bristet granatæble.
Din hals er som Davidstårnet,
bygget i stenskifter;
tusind skjolde hænger på det,
alle krigernes rundskjolde.
Dine bryster er som hjortekalve,
gazelletvillinger,
der græsser blandt liljerne.

Der skal siges – og er blevet sagt – en del om den nye bibeloversættelse, naturligt nok. Nogle mennesker er jo imod modernisering af gamle tekster i det hele taget.

Med det forbehold at jeg ikke kender – eller kan forstå – den originale hebraiske tekst, vil jeg her koncentrere mig om dét jeg opfatter som unødvendigt overforenklede eller *gule* sætninger i den ny oversættelse i forhold til den ældre.

Det er tydeligt at teksten bevidst er gjort mere overskuelig: linjerne er kortere, der er ingen orddelinger – og der er flere punktummer. Men beskrivelsen af den tilbedtes fortrin er blevet ensrettet eller – ondt sagt – monoton:

> Dine øjne () er som...
> Dit hår er som...
> Dine tænder er som...
> Dine læber er som...
> Din mund er...
> Din tinding () er som...
> Din hals er som...
> Dine bryster er som...

Det vil sige at det kommer til at minde mere om en form for liste eller opremsning – i modsætning til den ældre udgaves mere inciterende endeløse form og varierede sætningsopbygning, fx et par omvendte ordstillinger:

> Hvor du er fager!
> ... som en purpursnor er dine læber, yndig
> er din mund.

Som smægtende kærlighedserklæring føles den ældre stadig mere oprigtig. Især i sammenligning virker den nye *overlagt* i sin forenkling: man mærker hensigten og bliver forstemt. Nogen har tygget teksten for os. Lav-LIX-sproget er nået ind selv i de hellige haller.

Der er dét med LIX at den er en meget dårlig indikator for sætninger. Den taler nemlig slet ikke om sætninger, men om *punktumlængde* eller *perioder.*

Metoden går ud på at tælle ordene mellem punktummerne, fordi mange ord mellem punktummerne kan være et *symptom* på at der er svære sætninger i teksten.

Men at en sætning ikke er det samme som dét der står mellem to punktummer, viser fx dette eksempel fra Radioavisen – et andet medium for talt skriftsprog eller omvendt, skrevet talesprog:

> Hvordan kan man få alle med. Og ikke kun dem der gør det frivilligt?

Om man sætter punktum, komma, (grammatisk, pause- eller enheds-), tankestreg, semikolon, spørgsmålstegn, udråbstegn – eller ingenting – efter 'med', ændrer ikke ved det faktum at der kun er én (hel)sætning. (Derfor skal det også være 'dem der', ikke 'de der' som der faktisk blev sagt).

Det er ikke tegnene der afgør hvornår en sætning slutter og en ny begynder, det gør ledopbygningen: når der ikke er flere led knyttet til dén hovedsætnings udsagnsled (her 'få'), er sætningen slut, ikke før.

Hvis man vil tænke i lette kontra svære sætninger, er det mere givende at tænke i forvægt/bagvægt: sætninger med bagvægt er lettere at forstå end sætninger med forvægt.

Bagvægt betyder netop at de tunge led står efter det bærende led i (hel)sætningen: hovedsætningens udsagnsled. Det vil sige at den bærende del af sætningens skelet etableres først – og så kan man hægte bisætninger, appositioner og forholdsordsled på, for nu har de noget at hænge fast på. Som i dette eksempel fra Bent Vinn Nielsens »Et stykke af muren« (Gyldendal 1991):

> Lejligheden lå lige i udkanten af den indre by. Den er en guds gave, sagde Kenneth til Christian. Kenneth ærgrede sig over, at han ikke selv kunne overtage lejligheden, men sagen var at han sad i gæld til op over begge ører, derfor kunne han ikke skille sig af med

> sin ejerlejlighed, som snart i mange år havde været den eneste sikkerhed han kunne stille, når han skulle have forlænget sine lån og forøget sin kredit. Margrete havde ikke begreb skabt om økonomi, og han var helt holdt op med at foreslå hende, at de måske burde prøve at finde en mere beskeden bolig, og nu kunne det altså heller ikke lade sig gøre mere. Det skulle være muligt en gang imellem, det mente Margrete, at stuve børnene af vejen på hver sit værelse. Så de kunne ikke, hvis det stod til hende (og det gjorde det) klare sig med mindre end de seks et halvt værelse, de havde. Det var også Margrete der havde forlangt, at han spurgte hendes lillebror, Christian altså, om han så ikke kunne bruge lejligheden i stedet.

Det ulykkelige ved LIX-rytteriet er at denne metode får skribenter til at sidde og tælle ordene mellem punktummerne i stedet for at lade sætningerne flyde frit.

Reklamesproget er vel udmærket til reklamer og andre markskrigere. Men som stil bliver *det tilstræbt lette* alt for nemt mere end tungt at bære.

KIRSTEN RASK
F. 1951 i Ærøskøbing. Cand.mag. i dansk og russisk. Har undervist i skriftlig fremstilling på Københavns universitet, Handelshøjskolen i København, Hovedstadens Pædagog-seminarium og på mange større private virksomheder. Free-lance skribent (mest om sprog og film) og manuskriptforfatter for DR-TV. Forfatter til to bøger om sprog: *Brevbogen* (1992) og *Det gule sprog* (1993), begge fra Grafisk Litteratur.

Juristen og retorikken

Stig Jørgensen

Retorik betyder egentlig talekunst, men er meget mere end det. I almensproget associeres ordet nærmest med en særlig kunstlet forsiring af det talte sprog, som praktiseres af advokater og selskabsløver. I fagsproget er det dels navnet på den antikke og middelalderlige sprogvidenskab, dels betegnelsen for et nutidigt fag, der omfatter mundtlig sprogbehandling.

Det er ligesom med mæslinger, der formodes at være årsagen til en af de store pestepidemier i middelalderen, og som i nutiden er sunket ned til at blive en harmløs børnesygdom, selvom den i afsides egne blandt grønlændere og indianere har vist sit sande ansigt.

Retorikken har gennem alle tidsaldre haft særlig betydning for ret, retspleje og retsvidenskab; men det er en ejendommelighed og svært at fatte, at den retorik, som nøgternt praktiseres af danske og europæiske advokater den dag i dag, i det store og hele svarer til de mønstre, som indeholdtes i de systematiske lærebøger, der blev nedskrevet i det klassiske Athen i det 4. årh. før vor tidsregning (se *Manfred Fuhrmann*, Das systematische Lehrbuch, 1960).

Retorikken i klassisk tid var trods navnet en lære ikke bare om talens kunst, men i det hele taget om den sproglige behandling af et videnskabeligt, retligt, moralsk og politisk tema, således at emnet bliver behandlet analytisk og dialektisk og føres frem til en konklusion.

Cicero, som i det sidste århundrede før Kristus sammenfattede den klassiske retorik i en bog om talekunst (De Inventione), har fået overordentlig stor betydning for eftertidens retsvidenskab og juridisk praksis. Det er Ciceros skema for opbyg-

ning af en mundtlig eller skriftlig fremstilling af et problem, som anvendes i Juridisk Grundbog og afgiver skelettet til den skriftlige dom.

Advokaten begynder med en indledning (exordium), hvori han præsenterer sagen, som den ses fra hans klients synspunkt. Herefter kommer en sagsfremstilling (narratio), der bliver efterfulgt af en bevisførelse (partitio). Så følger den juridiske argumentation (confirmatio og reprehensio), hvorefter man når frem til resultatet (conclusio). Forud herfor gik fem forberedende manøvre: Inventio (opfindelsen eller præciseringen af emnet), dispositio (dispositionen), elucutio (udtrykket), memoria (indprentningen) og actio (foredraget).

Argumentationen, der særligt udmærker den juridiske metode, har sin rod i den græske retorik, men er udviklet af de klassiske og efterklassiske jurister. Den juridiske profession er opstået i den romerske republik i tilslutning til en række institutioner og embeder, der administrerede de overleverede retsklager i De Tolv Tavlers Lov fra 400-tallet f.Kr. De græske bystater havde ingen principiel adskillelse mellem folkeforsamlingernes lovgivende og dømmende myndighed, hvorfor talekunsten blev en vigtig funktion. Over for en folkeforsamling gælder det om at *overtale* og ikke – som over for et professionelt forum – om at overbevise. Derfor er advokaternes procedure for en nævningedomstol eller jury principielt forskellig fra proceduren for en juridisk domstol, hvilket alle kan overbevise sig om ved at sammenligne de amerikanske TV-advokater med deres danske kolleger. Overbevisningsargumenter rettes mod forstanden, medens overtalelsesargumenter rettes mod følelsen.

Aristoteles' videnskabssystem (Organon o. 350 f.Kr.) var en videreudvikling af Platons og den tidligere natur- og sprogfilosofi. De såkaldte sofister grundlagde i løbet af 500-tallet den sprogteori, som eftertidens retorik byggede videre på netop i sin stræben efter at opbygge en virksom talekunst. Det var målet for den videnskabelige græske tanke at finde det evige i

det foranderlige. Sofisternes sproganalyser førte til sondringen mellem det almene og det specielle, mellem væsentligt og uvæsenligt, mellem ord og hensigt. Sofisterne drev deres analyser og subjektivitet så vidt, at de blev beskyldt for umoralitet og manipulation, idet de afviste alle objektive religiøse og moralske forestillinger. Sokrates er (gennem Platons skrifter) kendt for netop at angribe sofisternes flertydighed ved at afstå fra faste definitioner og argumentere for en subjektiv moral.

Aristoteles er den store systematiker, der opdeler videnskaben i analytika priori (logik) og analytika posteriori (empirisk videnskab), hvis data skal omsættes til sproglige begreber. Denne sproglige kvalifikation af virkeligheden skaber samme usikkerhed som den, der behersker den moralske og den politiske videnskab, som ikke kan bygges på sikre, men kun på sandsynlige alment accepterede grunde. Det er disse argumenter (topoi), Aristoteles behandler i sin Topika og Rhetorika, som handler om, hvilke argumenter der er brugelige, når man henholdsvis skal overbevise og overtale et auditorium. I Kategoria behandler han principperne for definition af begreberne.

Han skelner som sagt mellem logikken og retorikken, idet man i logikken gennem den apodiktiske syllogisme drager sikre slutninger fra sande præmisser eller i den dialektiske syllogisme finder den præmis, der mangler, når man har en konklusion og en enkelt præmis. Det gælder altså her om at bevise noget og at overbevise nogen, medens det i retorikken gælder om at overtale nogen til at acceptere en konklusion, som ikke er underbygget med sikre, men med sandsynlige grunde, der accepteres af større eller mindre grupper i samfundet. Retorikken og topikken er særlig velegnet i den politiske, moralske og konventionelle debat, men også anvendelig i den retlige.

System, terminologi og definition bliver fundamentet for eftertidens videnskabelige aktivitet, der da også frembringer lærebøger i de forskellige videnskaber. Aristoteles' samtidige

Anaximenes skrev den første systematiske lærebog i retorik, som dannede mønstret for eftertidens videnskabsteori i Rom og middelalderens Europa. Inden for retsvidenskaben var den vigtigste Gaius' lærebog i den romerske privatret (Institutiones, ca. 150 e.Kr.), der fik overordentlig stor betydning for eftertiden, fordi den blev indlemmet i Justinians Corpus Juris (529-34), som blev grundlaget for den middelalderlige skolastiske retsvidenskab (glossatorerne) fra o. år 1000 e.Kr.

Da Justinians lovbog blev anset for en autoritet, var det vigtigt for disse glossatorer at ophæve inkonsekvenser og at udfylde hullerne i retsstoffet for at bevare enheden i den store, gennem århundreder ophobede mangfoldighed af retskilder. Her var det, at trivialvidenskaberne (grammatik, retorik og dialektik) fik stor betydning for retsvidenskaben gennem deres klassiske begrebsanalyser. Gennem distinktio og divisio (adskillelse og inddeling) tog man stilling til uligheder og ligheder på forskellige trin og indførte figurerne analogi og modsætningsslutning som redskaber til opnåelse af de ønskede resultater. Det samme gjaldt slutninger ud fra lovens subjektive og objektive formål samt billighed (epieikeia), et begreb Platon havde dannet som middel til at bøde på urimelighederne ved anvendelsen af generelle regler på konkrete tilfælde (aequitas, equity).

Cicero var ikke jurist; men hans retorik fik som nævnt betydning for eftertidens retsvidenskab gennem sin argumentationstopik og for fortolkningslæren gennem den sondring mellem ord og mening, som Hugo Grotius byggede på i sin rationalistiske naturret (o. 1620). Denne fortolkningslære byggede på forskellige tolkningsbegreber (grammatiske, logiske, historiske og systematiske), fortolkningsgrundsætninger (bunden, fri, indskrænkende og udvidende fortolkning), fortolkningsmetoder (analogi, modsætning, formål og billighed) og fortolkningsprincipper for ophævelse af regelkonflikter (specielle love forud for generelle, yngre forud for ældre, højere forud for lavere). I sidste ende fandtes der ingen faste regler

for prioriteringen af de forskellige synspunkter eller topoi, hvorved fortolkningen forblev en fortolkningskunst, hvad den også er den dag i dag.

Denne oversigt over retorikkens betydning for den juridiske profession gennem tiderne gør det klart, at det talte og det skrevne sprog har stor betydning for juristen som advokat, embedsmand og videnskabsmand. Indsigten i sprogets åbne og mangetydige karakter gør det vigtigt for den, som skal forebygge og løse konflikter, at gøre det klart, hvordan en tekst skal forstås, eller en begivenhed beskrives. Menneskets stræben efter at benytte sproget som redskab til opnåelse af sine formål gør det til en vigtig opgave at finjustere sproget gennem grundige analyser af dets elementer og dets virkninger på den menneskelige bevidsthed gennem fornuften og følelsen.

Vi har allerede opholdt os ved retorikkens betydning for opbygningen af en professionel procedure eller dom; men vi kan også nævne, at retorikken opererede med forskellige metoder til effektivisering og forsiring af det mundtlige foredrag. Stemmeføring, gestus, pauser og direkte psykisk intimidering af modparten indgår i det katalog af midler, som de retoriske læremestre udviklede i antikken. How to win games without actually cheating! (*Potter*, Gamesmanship).

Fra min egen tid som sagførerfuldmægtig erindrer jeg nogle af de anekdoter, der ved de årlige sagførerkurser blev fortalt til skræk og advarsel for forsigtige fuldmægtige, som var for bundet af deres manuskript, idet der er en klar modsigelse mellem behovet for sikkerhed og grundighed i en skreven procedure og den psykologiske vægt af et frit mundtligt foredrag. Der fortaltes om fuldmægtigen, som midt i oplæsningen af sin procedure pludselig hørte sig selv sige: »Her hæver jeg stemmen og slår i bordet, for her er argumentationen svag«! Eller en anden stakkel, som ligeledes hørte sig selv læse sine regibemærkninger for publikum: »Her holder jeg en pause og drikker et glas vand«!

Jeg husker også et godt råd fra en ældre kollega: Man skal

ikke procedere mod sagsøgerens procedure, men procedere på egne betingelser, da et angreb altid er det bedste forsvar! Vi blev også advaret mod det farlige ved at have en svag modpart, idet dommerne mentalt indstilles på et forsvar for modparten. K. B. Andersen beklagede ved en senere lejlighed, at han i en valgudsendelse i 60-erne havde argumenteret Poul Møller til tavshed, hvorved denne fik seernes, og især alle kvindernes sympati: Man skal kunne modstå fristelsen til »overkill« og til at sparke til en mand, der ligger ned! Svaviter in modo fortiter in re.

Sproget – både det talte og det skrevne – har altid været juristernes vigtigste redskab, og ingen har i højere grad end juristerne været sig bevidst, hvilken betydning fortolkninger af sproglige regler har for en retfærdig sagsbehandling. Derfor har juristerne også i højere grad end andre været opmærksom på betydningen af et præcist og utvetydigt sprog og en tilsvarende sprogbehandling. Det såkaldte kancellisprog var et forsøg på at opnå den størst mulige præcision på klarhedens bekostning, og de letfærdige kritikere af det komplicerede lovsprog, som henviser til formaningen i Jydske Lovs Fortale om, at lovene skal være forståelige for alle, gør sig ikke klart, at samfundet i 1200-tallet var noget mindre kompliceret end nutidens, da »selskabstømmere« af enhver art sidder på lur efter huller i lovgivningen.

Kunsten for enhver jurist (og andre sprogbrugere) er at finde det lykkelige mødepunkt mellem det utvetydige og det forståelige sprog, mellem det sande og det smukke sprog.

STIG JØRGENSEN
F. 1927, dr.jur. og siden 1958 professor i Retsvidenskab ved Aarhus Universitet. Har i en årrække undervist i Almindelig Retslære og Europæisk Retshistorie og har skrevet bl.a. Ret og Samfund (1969), Fragments of Legal Cognition (1988), Retfærdighed og Ret (1990-91) og Myter og Realiteter (1992).

Ars prædicandi

Claus Oldenburg

Prædikenen er en 'ars', en kunst eller et kunsthåndværk, som lever med sine egne meget stramme betingelser: en mundtlig fremstilling på 12-15 minutter over en opgivet tekst i gudstjenestens sammenhæng.

Når der prædikes ved kirkelige handlinger er betingelserne kun ændret en smule. Teksten er ikke opgivet; til gengæld er det helt konkret NN, der ligger i kisten, eller præcis dét brudepar, der står foran alteret.

Disse vilkår er paradoksalt nok ingen hindring. Snarere tværtimod. For mens der jævnligt siges meget slør i fx. en nekrolog eller en bordtale ved brylluppet, så giver de stramme betingelser en mulighed for realistisk tyngde i sproget, fordi svulstigheden bliver pinlig i den religiøse dimension, mens den bedre accepteres i den lettere sammenhæng.

Således fortælles det fra Københavns Universitets jubilæum, at det for den ukirkelige ledelse var lidt af en overvindelse at starte dagen i Vor Frue Kirke – men dette offer bragte man så på historiens alter – hvorefter alle bagefter med en vis undren erkendte, at der blev sagt mere ovre i kirken end i de mange festtaler i løbet af dagen. Og at afsyngelsen af 'Den signede dag' som morgensang stod tilbage som jubilæets mest gribende oplevelse.

Hvis sproget 'virker' i den kirkelige sammenhæng vil man i dag næppe forbinde det med den retoriske dygtighed; heller ikke med kommunikationens effektivitet og præcision; men at prædikant og menighed (tilhørerne) véd, hvad man er sammen om. Og det, man er sammen om, er ikke gudstroen eller den højere mening, men det jeg foreløbig vil benævne som 'den ubevidste sorg'.

Og for at blive i universitetseksemplet. Festtalerne bliver nødt til at hævde, at alt er såre godt eller i hvert fald bliver det. Det behøver man ikke at sige i kirken, for alle ved, at det ville være løgn. Nekrologen bliver ligesom en anbefaling anstrengt i superlativerne og påfaldende i udeladelserne, mens ligtalen bør kunne forholde sig nøgternt til problemet: hvad er dette menneskes skæbne? Til brudeparret siger man efter vielsen 'til lykke'; præsten må og skal sige noget mere inden. Og når prædikanten giver sig i kast med søndagsprædikenen, så er det med bevidstheden om, at himmel og jord netop ikke hænger sammen, men at der er flænger i harmonien – og præcis den samme fornemmelse stiller kirkegængeren med et eller andet sted i sindet. For hvorfor skulle han eller hun ellers gå i kirke? Det er denne sorg, som er selve syndens figur, og som der endnu er en genklang af i den ældre formulering af indgangsbønnen, hvor det hedder: 'at jeg af dit ord kan lære at sørge for mine synder', hvilket er en opfordring til selverkendelse, mens den gængse formulering 'sørge over min synder' opfordrer til en underordningsattitude.

Mens alle andre elementer i gudstjenesten har karakter af evighed, fordi teksterne, liturgien og musikken er af en sådan lødighed og slidstyrke, at de hæver sig over tid og rum, så er prædikenen i ekstrem grad en lejlighedstekst og lige til papirkurven mandag morgen. Ars prædicandi er en hurtig-kunst og flygtig som tiden selv, hvorfor den kun lever i det nu, der kan beskrives som skæringspunktet mellem fortid og nutid.

Prædikekunsten må derfor forholde sig til traditionen på den konkrete tids betingelser, som indtil slutningen af 1700-tallet også var retorikkens betingelser som den formel, hvormed man undersøgte, beskrev og udførte sprogets virkning.

Retorikken som disciplin synes at forsvinde ammen med romantikkens overtagelse af verdensbilledet, hvorefter mennesket beskrives som et inderligt væsen og hemmeligt i al sin afsondrethed. Mit umiddelbare bud – uden at være ekspert på disse sager – er, at retorikken langsomt omsættes til kommuni-

kation, hvor sprogets virkning bliver at nå medmennesket og komme ind under huden til hemmeligheden, mens retorikken ikke havde det problem, for verdensbilledet var kollektivt og mennesket indfældet i en sammenhæng, som måtte betragte det Hellige, ikke som noget subjektivt, men som noget objektivt, noget, der var givet og til stede uanset den enkeltes holdning. Politisk kan man kalde det kontrasteringen af kongemagten af Guds nåde og så den samfundsmagt, der spejler en holdningsmæssig differentiering, som den kommer til udtryk ved de demokratiske og hemmelige valghandlinger.

Den gamle retorik synes at forholde sig til en fælles forståelse, hvor taler og tilhører begge er klare over, hvad det drejer sig om, og retorikken må på den baggrund kunne beskrives som et overskudsfænomen, der kan tillade sig at forholde sig æstetisk, som en elegance, til sprogets muligheder. Analogt må man kunne sige, at operaelskeren går ind og hører 'Tryllefløjten' og glæden netop er, at han kender hver en stump, og derfor kan koncentrere sig om selve dén aftens forestilling; til opbyggelse eller det modsatte.

Kommunikation derimod skal altid overgå sig selv og forudsætter, at hverken taler eller tilhører ved, hvad det drejer sig om, for vi kender ikke hinanden på forhånd og har den suveræne ret at holde os til vores egen tænkning, tro og – såmænd også – viden på subjektets betingelser. Kommunikation bliver derfor overtalelse, hvor taleren vil nå frem til tilhøreren med sit, men egentlig famler i blinde, for han kan kun tale ud af sit eget og kender principielt ikke sin modtager på andet end den mulige efterfølgende virkning, som måles på påvirkningens effektivitet/salgstallet. Så hvis tilhøreren bliver rørt eller berørt, kan man principielt ikke regne det ud på forhånd, for tilhøreren har sin egen verden og ret til den. Det afgørende for kommunikationen bliver dermed forsøget med budskabet – at nå frem med sin vilje til en mulig aftager. Så kender teatergængeren principielt ikke den opera, han går ind til, men sætter sig afventende i stolen.

Dette forhold mellem retorik og kommunikation – idet man dog som altid må indregne en vis usamtidighed ved den historiske reference – afspejles i oplevelsen af prædikenen både hos prædikanterne og tilhørerne. I det gamle danske samfund før den franske revolution var den lutherske dogmatik den ideologiske fællesnævner, hvoraf samfundsmagten, ordenen, tænkningen og kunsten sprang, og derfor kunne borgerskabet efter at være mødtes i Det kongelige Teater lørdag aften med det muntre liv i logerne imellem fortsætte de samme manerer søndag formiddag i Garnisonskirken, hvor man ind i mellem kikkede frem for at se, hvor langt præsten var kommet i liturgien og – hvis sindet var til det – lægge ører til den ars prædicandi, hvormed præsten samlede himmel og jord i en gestus, svarende til rummets overlegne univers som den lokale og tilstedeværende arkitektur, der gjorde det guddommelige hjemligt.

Det moderne samfund skabte kommunikationen forstået som den prædiken, der vil nå tilhørerne for at indfange dem. Budskabet skal igennem og den religiøse tale får i denne vækkelsernes periode karakter af overtalelse med henblik på omvendelse. Man kan sige det positivt sådan, at den enkelte bliver taget dybt alvorligt i en sådan proces og hele den folkelige emancipation, som åndeligt, politisk og socialt bliver det moderne samfunds gæringsproces, hviler på en forestilling om ændring gennem ordenes påvirkning, men – vel at mærke – ikke som genkendelse eller gentagelse, men som fornyelse og forbedring.

Kommunikationen lever på den målelige effekt. Det politiske, merkantile eller religiøse budskab skal overbevise tilhørerne, hvorfor virkemidlerne bliver pædagogiske, samtidig med at modtageren har fuld ret til at værge sig mod denne påvirkning og afvise den.

Teologisk har man forstået denne problemstilling med den ældre dogmatiske teori om Åndens virke. Prædikanten kan principielt ikke vide, om det er menneskeord eller Guds ord han forkynder: tilhøreren kan heller ikke vide sig sikker; først

ved Åndens indsats, forstået sådan, at det hørte høres som Guds Ord, bliver ordet – diskret – til Ordet.

Som professionel udøver af prædikekunsten i dag oplever jeg dilemmaet meget tydeligt. På den ene side er den religiøse tradition i folkekirkens regi meget genkendelig og genkendt, for vores måde at tænke på og forholde os til verden er på et dybt niveau – det kollektivt ubevidste – frugt af denne fortid. Der er ikke noget så pæredansk som en landsbykirke og Grundtvigs salmer og en dåbshandling er for de fleste ikke en anstrengelse men en selvfølgelighed. Børnene skal konfirmeres, juleaften starter i kirken, og når onkel Aage dør, skal han begraves eller bisættes, og der opstår en vis nervøsitet ved at overdrage ens døde til præstens ord. Gad vide, hvad han siger? Kan vi genkende noget eller forråder han os?

På den anden side er kirken et marginaliseret fænomen i offentligheden, den kristelige børnelærdom reduceret til et minimum og gudstjenesten eller den kirkelige handling fremtræder som et sært mummespil, hvor det for de kirkefremmede – og det er igen de fleste – kan være overordentligt svært at orientere sig.

Kirken kombinerer på paradoksal vis det hjemlige og genkendelige med det fremmede og uvirkelige.

Som prædikant og liturg kan man i dag ikke bare forudsætte, at det hele er kendt stof og referencerne er i orden og på den baggrund sætte af i den mundtlige form, som de fleste af os har skrevet omhyggeligt ned. Men man kan samtidig heller ikke lade som om vi er på den totale u-kristeligheds stade og derfor må overbevise dem, der måtte have forvildet sig i kirke, om Kristustroens indlysende sandhed i forhold til alt andet og dermed sætte af i en pædagogisk-agiterende form, spændende fra omvendelsesprædikenen til den leflende 'komme til mig'-facon, som er kommunikationsmodellens rigtige torn i kødet, fordi den er så nedladende.

Og hvis den overstående sondring mellem retorik og kommunikation holder vand, så er der egentlig ikke noget valg

mellem forud-forståelse til genkendelse og budskabs-nyhed til omvendelse, men prædikanten må finde den fællesnævner, som trods forvirringen er til stede og som jeg har søgt at definere som 'den ubevidste sorg', og derfra på sprogets betingelser prøve at gøre den bevægelse, hvor menneskesorgen bliver bærbar; det vil være en trøst og en opbyggelse. Hvis man skal anvende et andet sprogbrug kan man sige, at synden er til at holde ud i lyset af menneskers og Guds kærlighed – hvorfor tilværelsen er væsentlig bedre end sit rygte.

Prædikenen er, når det kommer til stykket, ikke skrevet til menigheden og kan derfor hverken gøres til retorik eller kommunikation. Den gode prædiken skriver prædikanten til sig selv, men tilhøreren opdager det ikke. Han eller hun hører lidt undrende den som skrevet til sig, hvilket svarer til den indføling kunsten kan skænke sin bruger i og med, at man selv bliver part i den tekst eller de billeder, som præsenterer sig, men den, der har lavet teksten eller billedet, er sig ikke brugeren bevidst. Derfor gælder følgende udsagn, som en trænet kirkegænger lærte mig, også for prædikanten, når teksten skal skrives: 'Den gode prædiken fører dig et sted hen, hvor du ikke troede, du skulle komme – og efterlader dig dér!'

Claus Oldenburg
F. 1947. Student 1965 fra Kildegaard Gymnasium. Studier i Teologi ved Århus og Københavns Universiteter 1969-76. Københavns Universitets Guldmedalje 1974. Teologisk kandidat 1976. Sognepræst Nr. Søby-Heden, Fyn 1976-89. Sognepræst Garnisonskirken, København 1989. Artikler, anmeldelser og kommentarer i fagtidsskrifter og dagspresse. Siden 1992 fast kommentator på Berlingske Tidende.
Udgivet:
Der var et yndigt Land – eller Hvad blev der af landbokulturen? Gad, København, 1985.
God jul, Peter! Carlsen, København, 1988.

Rap på dansk

Merete Onsberg

Den 28. november 1991 fandt danmarksmesterskabet i rap det år sted på Daddy's i København. Jeg havde glædet mig til at overvære en kappestrid, nærmest en sangerkrig på dansk, men jeg blev skuffet. Af de otte finalister rappede kun tre på dansk, de andre på amerikansk, og ingen af de danskrappende blev placeret.

Som så meget andet er også rap en amerikansk import. Rap opstod i 1970'erne blandt unge afro-amerikanere på gaden i de store byer på østkysten. Herfra har rappen bredt sig til resten af USA og hele den vestlige verden. I Danmark som i andre vestlige lande rapper unge mennesker nu både på amerikansk og deres modersmål.

Som illustrerende eksempler har jeg her valgt at citere fra MC Einars *Den nye stil*, der udkom på CD i 1988. Selv om rap som sagt stammer fra en helt anden kultur, er der – som det skal vise sig – god grund til at lægge mærke til de danske rap. Som MC Einar selv rapper i »Provokerer, onanerer«:

(1) Det er det *råd*, som du har *fået* af
E-I-N-A-*R*
(2) at hvis en *mand*, han ikke *kan*, så skal
han *helt* la' *vær'*
(3) med dilet*tant*iske New *York*-fiksered'
skrig og *skrål*
(4) Nej, MC *Ei*nar scorer *klej*ner på sit
*mo*ders*mål*
(5) intet *o*verblæret, *fejl*ernæret *u*den*landsk*
(6) kun letfor*stå*et, tjekket *no*get på mit
*Nør*rebro*dansk*

At *læse* raptekster giver kun et ringe udbytte; rap skal *høres*. I citaterne vil trykkene derfor være angivet, så man kan få en idé om fremførelsen.

Teksten og dens budskab

En retorisk analyse vil altid se efter intentionen i en tekst: Hvad *vil* teksten? For mig at høre er der ikke tvivl om, at raptekster-ne *vil* noget – i modsætning til anden rytmisk musiks hjerte-smerte, hvor teksten er underordnet musikken. Som et med-lem af den danske rapgruppe Rockers by Choice udtrykker det: »Vi kører meget *message*.«

Rap er *fiktive* tekster, hvor afsenders talerør har flere forskel-lige forklædninger. Det »jeg«, der høres i rappen, er derfor ikke nødvendigvis identisk med den rappendes eget »jeg«. I »Provokerer, onanerer« indleder MC Einar i jeg-form:

(7) Jeg provo*ke*rer, ona*ne*rer, ryger *mas*ser af *hash*
(8) jeg drikker *køk*kensprit og *sum*per, sniffer *light*er*gas*
(9) jeg er på *bi*stands*hjælp* og jeg går *o*ver for *rødt*
(10) jeg har *været* psyko*pat* lige *si*den jeg blev *født*
(11) jeg siger *ord* som din *mor* aldrig *før* har *hørt*
(12) så gå *væk* eller få *smæk* for dit *løb* er *kørt*

MC Einar vil sikkert provokere, men nok betakke sig for som privatperson at blive kaldt psykopat.

Efter rappens intention kan man groft inddele den i tre hovedarter: den *episke*, den *metasproglige* og den *moralske* rap. Den episke fortæller en dagligdags hændelse, en god historie

med pointe, eller en fantasi; den vil underholde. Den metasproglige handler om sig selv og rapperen og hans gruppe: Vi/jeg er de(n) bedste. Den moralske belærer tilhørerne om noget, f.eks. advarer dem mod brugen af narkotika og vold eller mod tidlig, uønsket graviditet.

Man må i denne inddeling se på rappens hovedintention, for ofte findes der elementer af de andre to i den rap, man undersøger. Pointen i en episk rap kan f.eks. være moralsk. Man kan erindre sig den klassiske retoriks tredeling af teksters intention: belære, underholde og bevæge *(docere, delectare* og *movere)* og deres blandingsforhold – og sammenholde med, at en amerikansk rapper ligefrem kalder sin rap *edutainment.*

Hos MC Einar findes de to første renest udtrykt; den moralske kan man se som svagere elementer hist og her. I den episke rap »En af den slags dage« følger vi rapperen på socialkontoret, hvor han charmer sig til en ekstra udbetaling, videre gennem mødet med en laber dame, der viser sig at have skrækindjagende sadistiske lyster, til han havner i kassen med pigen fra konditoriet. Men ak, det bliver heller ikke til noget, for pigen husker læren om sikker sex – og rappen slutter moralsk:

(13) så ta' og *glem* hva' du syn's *om* og hva' du *ik'*kan *li'*
(14) og ha' kon*d*omerne *klar* når du' på *kon*dito*ri*

I USA har nogle af de sorte rapperes aggressive tekster givet anledning til, at man ligefrem har diskuteret ytringsfriheden. Politiet blev f.eks. stærkt provokeret af en rap med titlen »Cop Killer« og ville have pladeselskabet til at kalde den tilbage. Ganske rigtigt er mange rap provokerende, men intentionen i de hårdtslående tekster må søges et lag dybere, hvor man i den afro-amerikanske rap ofte finder en opfordring til at gøre noget ved håbløse livsvilkår.

I disse moralske rap er opfordringen i første omgang ikke rettet mod fjerne myndigheder, men mod rapperens unge publikum. Opfordringen kan være, at de selv må lade være med at bruge vold, eller at de må sørge for at få sig en uddannelse. Som et eksempel på det første kan nævnes *Stop the Violence Movement*. Som et eksempel på det andet kan nævnes, at en amerikansk rapper har forkortet sit navn KRS-One fra Knowledge Reigns Supreme Over Nearly Everyone.

Nu er den danske rap knap så aggressiv som den afro-amerikanske, og blandt den danske rap hører MC Einars til den mere afdæmpede slags. Den afro-amerikanske protest mod dårlige leveforhold overføres kun dårligt til dansk; der er immervæk langt fra Nørrebro til L.A. Men den danske raps pågående praleri er et træk, som må forstås ud fra den afro-amerikanske kultur. *Boasting* er en udtryksform, som den hvide befolkning ofte forstår som plat. Man kan f.eks. tænke på Muhammad Alis pralevers inden en kamp: »Float like a butterfly, sting like a bee/Hands can't hit what eyes can't see«. *Boasting* er en traditionel afro-amerikansk strategi til at undgå ubehagelige situationer, opnå social anerkendelse eller til at underholde tilhørerne med. Når denne udtryksform misforstås, skyldes det sikkert, at dens underfundige humor går én forbi.

Praleriet findes også i den såkaldte *toast* eller *toasting*, som regnes blandt den afro-amerikanske raps rødder. Det er episke digte, der er opstået mundtligt og kollektivt blandt sorte, dårligt stillede mænd. De opstod som tidsfordriv i situationer, hvor tiden føltes at stå stille: På gadehjørner, i fængsler eller i hæren. Her er pralerierne ofte mandschauvinistisk saftige og stærkt sjofle. Det er næsten blevet et fast punkt i rap, at de mandlige rappere praler af deres mandlige udstyr og deres evner til at nedlægge damer. Nogle har ligefrem ment, at dette træk har afholdt mange piger fra at rappe. Omsat til neddæmpet dansk lyder det hos MC Einar, da han skal skaffe sig den ekstra udbetaling fra damen på socialkontoret:

(15) jeg *bag*te koldt og *k*ynisk på den *gam*le *sæk*

(16) og *grin*ed' noget *fjo*get da jeg *fik* min *check*

I den vestlige retoriske tradition ser man normalt efter afsenders intention og hans evne til at påvirke modtagerne. Med hensyn til rap må man betragte rapgruppen som en kollektiv afsender, hvis intention er udtrykt i teksten. Tekstens intention findes først efter en fortolkning, fordi man ikke kan tage alt for pålydende. Især må man være åben for dens humor. I mange rap skaber humoren så at sige en forbindelse mellem afsender og modtagere hen over hovedet på rappens »jeg«.

Forskere har desuden gjort opmærksom på, at i den afro-amerikanske kommunikation er det centrale samspillet mellem afsender og modtagere, og i dette samspil er rytmen vigtig. Tænk f.eks. på de sortes gudstjeneste, hvor menigheden har en helt anderledes aktiv rolle end i vores.

Fremførelsen

Oprindeligt var rap en improviseret monolog, men nu skrives teksterne enten af rapgruppen selv eller af personer med tilknytning til gruppen. Alligevel ligger rap den mundtlige tradition nærmere end den skriftlige. Som sagt må rap høres, og man må formode, at rapforfatterne arbejder mere med øret end med øjet, når de nedfælder deres tekster på papiret.

Det, der adskiller rap fra anden rytmisk musik, er især dens større tekst. Rapperen kan virkelig få *sagt* noget, og det siges i de unges eget sprog, et meget mundret sprog med udbredt brug af slang. En afro-amerikansk rapper mener rent ud, at hans gruppe er de unges CNN på plade. Hos dem kan de unge få besked i et sprog og en rytme, de forstår. MC Einar håner danske rappere, der rapper på amerikansk (cf. 1-6),

men der findes nu alligevel en hel del amerikanske brokker i hans slang, f.eks. »cruisede« han ned til sit bistandskontor, da økonomien stod på nul (»En af den slags dage«).

De lange tekster stiller nogle store krav til rapperens hukommelse, for man kan dårligt forestille sig en rapper med tekst i hånd. Sammenligner man rap fra fremførelse til fremførelse, kan man høre, at teksten forandrer sig noget fra gang til gang. Som rapsoden må rapperen kunne improvisere på stående fod, når han ikke kan huske dele af teksten – eller han lader sig måske inspirere af situationen til at lade noget gammelt glide ud til fordel for noget nyt. Til støtte for hukommelsen finder man faste formuleringer, hos MC Einar f.eks. vendinger som »hør nu her min ven« og »MC Einar scorer klejner«.

Teksten fremføres i en blanding af tale og sang til et rytmisk akkompagnement. Rapperen har ofte et »MC« i sit *nom de guerre*. Det er en forkortelse af microphone controller. En anden vigtig person i rappens fremførelse er discjockey'en (DJ), som har hovedansvaret for den del af akkompagnementet, der er hentet *(samplet)* fra allerede indspillet musik. Det kan dreje sig om hele rytmesektionen eller dele af den, lyde fra hverdagen eller musikcitater. I »Sorgenfri rap« bruger MC Einar flittigt et citat fra Vivaldis »De fire årstider«.

Desuden *scratcher* DJ, dvs. kører en grammofonplade hurtigt frem og tilbage med hånden, så pickuppen opfanger udvalgte bidder af pladens lyd forfra og bagfra. Man kan næsten af selve ordet *scratch* høre, hvordan det lyder. Undertiden er der levende musik med i akkompagnementet, oftest en basguitar. I nummeret »Slap a'« har MC Einar desuden følgeskab af Nulle på klarinet.

En rapgruppe kan godt have flere rappere, selv om monologen er mest fremtrædende. Gruppen kan også have flere discjockey'er og desuden andre medlemmer, der spiller et instrument eller har specialiseret sig i underlige mundlyde. Men det grundlæggende i akkompagnementet er elektronisk baseret på *sampling*. Siden de første rapplader udkom i 1979 har den-

ne teknik ført til en del retssager i USA om ophavsrettigheder. Problemerne bliver ikke mindre af, at der også *samples* fra allerede *samplede* plader.

Ud over det nødvendige opbud af elektronik til akkompagnementet imponeres man ofte af rapshow i lys og farver og røg. Rap er en del af *hip hop* kulturen, og mange rappere er begyndt med graffiti og *break dance*. De kan skabe billeder, scenografisk som sprogligt, og de kan bevæge sig. Tøjet er afslappet: Løsthængende træningstøj med omvendt kasket og gummisko.

I sprog, rytme og klædedragt skaber rapgruppen som afsender de bedst mulige betingelser for, at tekstens intention når frem. De taler, bevæger sig og ser ud som deres modtagere.

Rap – rappere – rappest

Ser man nærmere på rytmen i rap, finder man et gammelt versemål, nemlig *knittelverset*. Den frie knittel er verslinier, der har fire betonede stavelser og et frit antal ikke-betonede. Hver verslinie skal altså have fire tryk eller slag. Det er op til fremføreren at vælge, hvor de skal være. Somme tider giver det sig selv, somme tider er der flere valgmuligheder.

Verslinierne rimer parvis og er ikke opdelt i strofer. Parrimene veksler frit mellem mandlige (verslinien slutter med betonet stavelse) og kvindelige rim (verslinien slutter med ubetonet stavelse). Som det fremgår af de valgte eksempler, har MC Einar flest mandlige parrim. De kvindelige findes dog, f.eks. i »Poptøs« (17 og 18), hvor han er ude efter de overcheckede diskoteksgæster:

(17) Hvis vi skal *se* og defi*nære* fæno*men*et
så' det *så'n* a
(18) vi hos *fe*minine *folk* som Michael *Jack*son og Ma*don*na
(19) finder *ting* som nok kan *læ*de os på rette *vej*

(20) – disco*tøj* og disco*te*ker, disco-*hva'*-ved-*jeg.*

Knittelverset kendes helt tilbage i den tyske og nordiske middelalderlitteratur. I romantikken blev den frie knittel taget op igen. Den findes i passager i Oehlenschlägers »Sct. Hansaften-Spil«, f.eks. hvor en borgermand triner frem og begynder med disse troskyldige linier:

(21) Det *er* i *Dag* et *dej*ligt *Væ'r.*
(22) *Vin*den *vif*ter i *Vol*dens *Træer.*
(23) Der er *ei* en *Skye* paa *Him*len at *see.*
(24) *I Vin*duet *mi*ne *Blom*ster *lee.*

Det dejlige sommervejr får borgermanden til at længes ud af byen mod det grønne, mod Dyrehaven. MC Einar befinder sig (185 år senere) i Sorgenfri tidligere på året og længes mod byen (»Sorgenfri rap«):

(25) Alt i *alt* var det en *su*per herlig *dag* i *marts*
(26) og *Ti*gerens hu*mør* det var *tur*bo*charged*
(27) men vi sku' *vi*dere, så vi *steg* på en *lin*je CC
(28) og satte os *ma*geligt til*rette* i en *ry*ger-ku*pé.*

Rappens metriske form har altså gode danske rødder. Det, der adskiller rap og tidligere knittelvers, er fremførelsen. Det ville være næsten naturstridigt at fremføre borgermandens linier som rap. I denne frie knittel er det fremførerens ansvar at få realiseret de fire slag, så talesprogets normale trykfordeling genkendes samtidig med, at det ikke skjules, at der er tale om vers. Læseren vil nok kunne acceptere den måde, jeg har valgt at fordele trykkene på, men det ville også være klart, at

f.eks. »*mi*ne« i (24) har mindre tryk end de tre andre tryk. I rap derimod accentueres de fire slag meget kraftigt og med stort set lige styrke. Hvis man prøver denne læsemåde på Oehlenschlägers verslinier, kommer det til at lyde som en blanding af tale og sang.

Hvis man prøver at læse MC Einars linier som prosa, kan man høre, at hans valg af tryk somme tider ligger sangen nærmere end talen. I (27) f.eks. ville prosaen nok ikke have tryk hverken på »steg« eller »linje«, og måske ville forkortelsen »CC« have lige meget tryk på begge stavelser. MC Einars valg af tryk her er selvfølgelig betinget af, at han skal have fire slag pr. linie, og han fordeler dem, så hver betonet stavelse efterfølges af mindst én ikke-betonet stavelse. Han vælger generelt ikke at lade to stavelser med tryk tørne sammen.

Blandingen af tale og sang styrkes også, fordi der i dansk rap ikke skelnes mellem ordenes hoved- og bitryk. På dansk har ord normalt kun ét hovedtryk. I ordet »rygerkupé« (28) har den første stavelse hovedtryk, den sidste bitryk. Hos MC Einar kommer det næsten til at lyde, som om den sidste stavelse har hovedtrykket, fordi akkompagnementet, som også har fire slag, fremhæver andet og fjerde slag, helt i den rytmiske musiks tradition. Man kan prøve at få en idé om dette forhold ved at sige et par raplinier højt med stærke tryk på de fire slag og samtidig klappe på slag to og fire.

Ind imellem har MC Einar valgt nogle tryk, der lyder »jazz'ede«. I (14) vælger han f.eks. at rappe »*kon*dito*ri*«, hvor ordets normale og eneste tryk ligger på sidste stavelse. Og i (6) lægges trykket på næstsidste stavelse i »letforstået«, som måske kunne realiseres med to hovedtryk, hvis »let« forstås som en emfatisk forstavelse. I hvert fald må første stavelse have tryk. Når MC Einar vælger »letfor*stå*et« hænger det sammen med, at han på denne måde får et kvindeligt indrim på »*no*get«. Foruden parrimene i slutningen af verslinierne har rap en udpræget forkærlighed for indrim. Både parrim og indrim hjælper rapperen til at huske teksten.

Som det er fremgået af eksemplerne er rimene ofte opfindsomme. Og de skal *høres*. Rap er unge menneskers tekster; det er *deres* udtale, der godtgør rimet. Man må altså høre rappen for at opfange, at »frem« rimer på »tarm« (»En af den slags dage«):

(29) Jeg havde *hørt* længe *nok* på min *skri*gende *tarm*
(30) så jeg *fi*sked' mine *sid*ste par *en*-kroner *frem*

Normalt forsvinder ords stød i sang, men i rap høres sprogets normale stød. I dette eksempel kan man lægge mærke til, at et ord med stød (»tarm«) rimer på et ord uden (»frem«).

Man kan ikke ved at læse rapteksterne gøre sig en klar forestilling om, hvor mange ubetonede stavelser der er mellem trykkene. Mange ord bliver trukket sammen i fremførelsen. I teksteksemplerne her er nogle af sammentrækningerne angivet med apostroffer. Ligesom i daglig tale forsvinder et ord som »er« ofte hos MC Einar, f.eks. i (14) og (17).

Hos MC Einar høres der oftest to, tre eller fire stavelser mellem trykkene. Mange ubetonede stavelser er med til at give et hurtigt tempo; man kan undertiden være i tvivl om, hvordan rapperen i det hele taget når at trække vejret. I 1987 satte en amerikansk rapper en ny rekord til Guiness, da han fyrede 597 stavelser af på 55,12 sekunder. Det ville svare til at læse Oehlenschlägers verslinier op på ca. 3 sekunder! Grundtempoet hos MC Einar varierer noget, men også hans rap er præget af en vis tungefærdighed. Han siger selv i »Den nye stil«:

(31) for mit *navn* er MC *Ei*nar, jeg er en *rap*at*let*
(32) meget *sim*pelt intet *min*dre end en *ge*niali*tet*

Oehlenschläger kunne nu også variere tempoet i sine knittelvers. Da hans borgere når ud til Dyrehaven, mødes de af et larmende kor af fjællebodsejere, der udbyder deres underholdning og varer. Her er tempoet ganske anderledes skruet i vejret, især på grund af de mange tryksvage stavelser. Læg mærke til, at nogle verslinier er halveret og derfor kun skal have to tryk:

(33) Allons! Al*lons*! Cou*rage*! Cou*rage*! Cou*rage*!
(34) *Skiön*ne Rari*te*ter, *Löi*er og *Spas*!
...
(35) In*sek*ter og Pro*spec*ter!
(36) Co*me*dier og Trage*d*ier!
(37) Nye *Heg*ler og *Kar*ter!
(38) To*baks*daaser med Bona*par*ter!

Disse verslinier har en helt anderledes tone end borgermandens. Her må fremførelsen nærme sig, om ikke rappen, så de råb, vi kender fra udråbere og gadesælgere. Mon ikke Oehlenschläger netop har haft sådanne råb i ørerne, da han skrev sine verslinier?

Hos de bedste rappere er der et spændstigt forhold mellem tekstens fire slag og akkompagnementets. Ellers ville det blive alt for ensformigt at høre på. MC Einar skaber f.eks. variation ved, at hans fjerde slag ofte kommer før akkompagnementets, og ydermere er afstandene imellem disse fjerde slag af varierende længde. Og der er en god fremdrift i rap, bl.a. fordi rapperne ofte fraserer teksterne som musik på kryds og tværs af indholdet. De stopper sjældent op ved et godt parrim. Den nydelse overlades det modtagerne at gribe i flugten.

En folkelig form?

Med skiftende held har de danske rappere overtaget de ameri-

kanskes hårdtslående og pralende stil. Men alt i alt lykkes deres kommunikation: Deres budskab går rent hjem hos deres unge modtagere. Det kan være svært for voksne at acceptere, at en meget aggressiv rap kan forstås som en moralsk rap, der advarer mod vold. En protest mod vold i voldens eget sprog. Vi stejler over de aggressive og frække ord og overser, at her har vi mulighed for at få noget at vide om unge menneskers syn på verden. Som anden avantgardistisk kunst kan rappen overdrive sit udtryk for at få sit budskab igennem.

Med hensyn til rappens versemål kan man til gengæld sige, at de danske rappere i den frie knittel er på god dansk jord. Det ville sikkert overraske de amerikanske rappere.

En svensk metriker mener, at den frie knittel inden for vort sprogområde er en folkelig form, som stadig eksisterer. Han belægger bl.a. sin påstand med et forsøg, han nogle gange har gjort med sine studerende: Han bad dem skrive et par linier i en gæstebog som tak for lån af en hytte. Mange udtrykte sig i knittelvers.

Parrimede verslinier med et varierende antal tryksvage stavelser mellem hvert tryk er i hvert fald kendetegnende for folkelige og populære vers. Ofte har sådanne verslinier i vort sprogområde netop fire slag. Kan man så sige, at en folkelig form videreføres i rap?

En folkelig form må her forstås som en, folk spontant udtrykker sig i. Det falder ikke voksne danskere svært at bruge knittelvers à la rap. Det vidner f.eks. lejlighedstaler om. Børn helt ned i de yngste klasser kan også, og rundt om i de danske ungdomsklubber rappes der på livet løs.

Men når den sproglige leg med rim og rytme bliver et kunstnerisk udtryk, en enhed af form og indhold, kræves der i høj grad skoling i rappens form. Hvis knittelverset er en folkelig form, så har det i de professionelle rap fået en artistisk udformning. På denne måde viderefører rappen en litterær brug af en folkelig form.

Kilder

Diverse artikler fra dansk og amerikansk dagspresse samt fra danske musiktidsskrifter bl.a. fundet på Dansk Musik Informations Center.
Arthur Arnholtz: *Dansk verslære.* Vol. I-II. København, 1966-72.
Wayne C. Booth: *The Rhetoric of Fiction.* Chicago & London, 1961.
Mark Costello & David Foster Wallace: *Signifying Rappers. Rap and race in the urban present.* New York, 1990.
Viv Edwards & Thomas J. Sienkewicz: *Oral Cultures Past and Present. Rappin' and Homer.* Oxford, 1990.
Jørgen Fafner: *Digt & Form. Klassisk og moderne verslære.* København, 1989.
Christian Kock: *Engelsk verslære.* København, 1980.
Gregory Stephens: »Rap Music's Double-Voiced Discourse: A Crossroads for Interracial Communication«, *Journal of Communication Inquiry,* Vol. 15:2, pp 70-91.
David Toop: *Rap Attack 2. African Rap to Global Hip Hop.* (1984). Rev.ed. London, 1991.
Kristian Wåhlin: »Knittelns återkomst«, *Vers-mått. Studier framlagda vid Andra nordiska metrikkonferensen, Uppsala oktober 1989.* Göteborg, 1991, pp 63-78.

MERETE ONSBERG
F. 1946. Adjunkt i retorik ved Københavns Universitet. Har skrevet artiklen »'Anybody with a Larynx Can Rap': Rap som metrik og kommunikation«, der er en bearbejdelse af et foredrag ved den 4. nordiske metrikkonference i Lund, november 1993; artiklen udkommer sammen med konferencens andre bidrag senere på året.

Skriften i munden

Lars Handesten

Det er sjældent en ros at få at vide, at man taler som en bog. Formelt og unaturligt sprog hører ikke til god tone i den daglige tale. Omvendt er det ikke nogen ubetinget fordel at skrive, som man taler. Det bliver nemlig let til løs sludren og mangel på prægnans. Talesprog og skriftsprog er to forskellige ting, som i adskillige tilfælde bør holdes adskilte og følge hver sine normer.

Ser man på skønlitterære tekster, og det gælder både roman, digt, drama og essay, bevæger man sig imidlertid ind på sproglige områder, hvor skrift og tale på en ganske særlig måde tager farve af hinanden. Det må man tage højde for, når man skal vurdere dette sprog. I mit arbejde som litterat og litteraturanmelder er jeg gang på gang, når jeg har skullet karakterisere og vurdere, stødt på dette særlige forhold mellem talen og skriften. Jeg skal her give nogle eksempler på, hvordan talens og skriftens karakter på forskellig måde kan indgå i bedømmelsen af litterære tekster.

Litteraturens mål og mæle

I Kjeld Abells skuespil »Den blå Pekingeser« (1954) kan man læse følgende replik, der samler stykkets temaer:

> Viljen? Viljen til Livet? Hva' har De selv? Og hun? Og hun? I ligner sgu' tre forliste på en tømmerflåde, som jeg så let som at klø mig i nakken kan bringe frelst i land. Vilje, sa' De vilje? Jeg har masser af vilje. Det sammen-

blæste telt, I har efterladt Jer, det må da for fanden, undskyld jeg bander, kunne rejses igen af friske hænder. Se mine hænder – skulle de ikke kunne tænde en levende flamme, som sammen med andre, et hav af flammer, småbitte flammer, skal gå gennem mørket, få mørket til at vige, forvandle det til lys, lys over det liv, der er menneskets frihed. Jo, I tre forliste på Jeres tømmerflåde med hænderne fulde af bristede forhåbninger, Jeres egne forhåbninger, kun Jeres egne, Jeres indendørs. Et håb kan aldrig briste, et håb skal rækkes videre, videre til den næste, den næste i kæden, en kæde af stafetter på vej gennem rummet, rummet i lys, lys over mennesket. Jeg taler som en bog, for fanden, jeg ved det. Men i hvert levende væsen er nedlagt den gnist, der kan få verdner til at fænge. Vi er sat til at leve, gøre os værdige til at leve – leve, leve med!

Trods den talesprogsnære stil, må man give personen ret i, at han taler som en bog. Kjeld Abels patetiske proklamationer, bemægtiger sig talen, der via ordenes stafetløb nærmer sig det lyriske. Resultatet er, at hele replikken bliver så teatralsk, at den dårlig er til at tro på – og det var vist ikke dét, der var meningen. Det stærkt stiliserede talesprog modsiger således det liv, som det ellers idealistisk insisterer på. Med den boglige tale går umiddelbarheden fløjten og giver plads til tvetydigheden. Man bliver i tvivl om, hvad taleren mener, og om det skal forstås alvorligt eller ironisk. Om dette fænomen skriver Søren Kierkegaard i »Forførerens Dagbog« (1843): »Et Menneske, der taler som en Bog, er yderst kjedsommeligt at høre paa; stundom er det imidlertid ret hensigtsmæssigt at tale saaledes. En Bog har nemlig den mærkelige Egenskab, at den kan for-

tolkes, hvorledes det skal være. Denne Egenskab faaer Ens Tale ogsaa, naar man taler som en Bog.«

Den boglige tale kan gøre det af med det livlige, autentiske og troværdige udtryk. Men kan det talesprogsnære sprog omvendt sikre disse positive egenskaber? Kaster man et blik på essay-genren, der med sin karakter af forsøg og udkast lægger sig talen nær, vil man ofte blive bekræftet heri. Den levende og søgende tanke kan man se et nutidigt eksempel på i Carsten Jensens »Af en astmatisk kritikers bekendelser« (1992). Her skal dog gives et uddrag af Johannes V. Jensens »Æstetik og Udvikling« (1923), der kan illustrere, hvordan han engageret udfolder sig i forbindelse med sin kritik af den naturalistiske romankunst. Læg mærke til de lange talessprogsnære sætningskonstruktioner:

> Ingen af de gængse Former, hverken den vingeløst kravlende Afhandling eller den over en og samme Læst skaarne biograferende Roman kan udtømme et Stof hvori Mennesket som Samfundsvæsen gaar op, den første viser kunstnerisk Perspektiv fra sig, den anden forfejler Maalet i Rend efter Individualiteter, som formodes at være Mennesker, men i Virkeligheden kun er gamle litterære Skabeloner. (...) Med faa Undtagelser har man allerede en aandsfortærende Fornemmelse naar man lukker en Roman op og ser Repliker med Citationstegn, den kendte ulidelige facon: man taler sammen, man gaar omkring i en Bog og siger noget, – som om det betød sønderligt hvad Folk siger i Forhold til hvad de er. Provinsiel og utidssvarende som Udtryksmiddel er den gamle konverserende Roman. En særlig upaalidelig Form er Tendensroma-

> nen, hvor en Del Figurer sættes sammen for at en eller anden Moral skal fremgaa af Handlingen og paatvinge sig Læseren, eller den lægges i Munden paa en af Personerne, Forfatteren sagesløs, en Helligbrøde for ham at »tale med«, uagtet det dog er det han vil have sagt. Et Essay paa seks Linjer kunde spare de fleste Automatromaner. Deres Dogme er at alt i dem skal komme, ske ligesom af sig selv, skønt Forfatteren dog naturligvis sidder bagved hele Tiden og arrangerer, en jeg ved ikke hvorfra stammende – Flaubert? – men nu fuldkommen antikveret Teknik.

Man kan høre, hvordan teksten nærmest er dikteret i et drag, og hvordan det talte foredrag bliver en del af fremstillingsformen. Sproget er friskt og tankestrømmen løber let. Men læser man hele Johannes V. Jensens bog, kan det også ende med, at man bliver mistænksom. Når bogen taler, tier skriften, og man flyder tankeløst med. Det kan være underholdende og forførende nok, men er næppe gunstigt for den eftertanke, som netop skriften giver rum til med sin varige eksistens og læsningens forholdsvis lave hastighed. Den hurtigt tænkte tanke omsat i det talesprogsnære, står således i fare for at miste sin autoritet og vægt, idet man kan sætte spørgsmålstegn ved det velovervejede resonnement hos både skribenten og den henførte læser.

Den stiliserede tale

Den naturlige tale med alle dens tankespring, afbrydelser og halve tanker er principielt det gennemtænkte skriftsprog fremmed. Stiliseringen er nødvendig, men samtidig også skriftsprogets særlige kvalitet. Parakdoksalt nok forholder det sig imid-

lertid sådan, at i en vis forstand skal personer i et drama, en roman eller en novelle faktisk tale som en bog. I den kunstnerisk formede tekst er alt betydningsfuldt, hvad det langtfra er i hverdagssproget.

Krav om både realisme og relevans skaber fremstillingsproblemer, når den naturlige tale skal illuderes. På den ene side er der vanskeligheder med small-talken, der pr. definition ikke rummer nogle betydningsmæssige dybder. Hvordan gengive *dén, så den på en gang er betydningsfuld og ideforladt?* På den anden side er der vanskeligheder med forfatterens ræsonnement. Hvordan få det integreret i talen, så den ikke bliver til foredrag, og så man som læser ikke føler sig belært af forfatteren – som af Abell ovenfor? Et eksempel på hvordan det kan gøres, kan man se i Herman Bangs tableauer i romanen »Stuk« (1887), hvor hele selskaber taler petit og pølsesnak. På trods af at ordene er inderligt ligegyldige, så er hvert ord, som personerne siger, ladet med betydning og påkalder sig læserens fulde opmærksomhed.

Denne balance mellem det betydningsfulde og meningsforladte er svær at opnå, og for adskillige forfattere, der skriver replikker, skrider tingene ud og bliver enten ligegyldige eller betydningstyngede. Ligegyldigt bliver det, når den fint antydede pointe udebliver, eller, hvad der kommer ud på ét, når den ikke er til at få øje på. I en nylig udkommet debutnovellesamling »Vandmærket« (1993) af Naja Marie Aidt kan man forsøgsvis læse »Katten« og se, hvilken mening eller rettere mangel på samme som personernes dialog rummer.

Ligeså uinteressant den pointeløse samtale er at læse, ligeså forstemmende er det, når forfatteren må sætte mærkværdige forklarende samtaler i værk for at begrunde handlingen for læseren. Så kommer fiktionspersonerne til at sige ting, som for dem er ganske selvfølgelige og derfor overflødige set fra deres synsvinkel. Resultatet er betydningstunge og klodsede replikker, der ligger langt fra naturlig tale.

En særlig udbredt variant af den forklarende tale finder

man i den didaktiske litteratur, hvortil megen ungdomslitteratur kan henregnes. Heri vil den velmenende forfatter fortælle de unge om verdens indretning, men i stedet for at skrive om det i ræsonnerende prosa vælger han dialogen og talesproget som form. Resultatet bliver dog ofte, at sproget hverken fungerer ordentligt som talesprog eller skriftsprog. Se engang på følgende eksempel fra Gretelise Holms »Vild verden« (1993), hvor hovedpersonerne i romanen til slut sammenfatter deres erfaringer fra mødet med den moderne europæiske og arabiske virkelighed således:

> Så fortalte Simon og Omar om deres oplevelser i krigenes og sultens lande.
>
> – Det er ikke til at holde ud. Man bliver desperat over ingenting at kunne gøre, sagde Zazia.
>
> – Man kan gøre noget, sagde Simon og citerede Else. – Vi kan ikke hjælpe alle vegne hele tiden, men vi kan hjælpe nogen her og nu.
>
> – Jamen hvorfor er mennesker sådan? spurgte Zazia.
>
> – I Afrika er det ond cirkel. Sult og fattigdom skaber konflikter og krige. Og konflikter og krige skaber mere fattigdom og sult, sagde Simon.
>
> (...)
>
> – Verden er vild. De er ikke rigtig kloge, sagde Simon.
>
> Camel havde siddet tavs og rodet lidt i gløderne, men nu brød han ind:
>
> Vi må holde op med at sige de. Nu er vi selv verden ... Det er dér, vi må begynde ...
>
> – Og hér, sagde Omar. – Man kan ikke rejse fra fattigdommen. Man må gøre

noget, hvor man hører hjemme. Vi kan gøre noget ...
– Og man kan ikke flygte fra det onde, sagde Camel.
– Eller fra meningsløsheden. Man må selv skabe meningen i sit liv, og man kan ... sagde Simon.
– Eller fra ufriheden, afbrød Zazia. – Man må gøre sig selv fri, krænge sløret af sjælen.
Hun trak en ny flaske vin op.

Her gælder Goethes ord atter engang: Man merkt die Absicht und wird verstimmt. Samtalen er en pseudosamtale uden nogen form for replikindividualisme. Om det er den ene eller den anden person, der taler og forklarer, er underordnet. Det hele er som skrevet lige ud af Gretelise Holms skrivemaskine, der gør et hvert udsagn til en politisk og moralsk parole i stedet for menneskelig tale.

Den latterlige litteratur og grinagtige tale

Skal man vurdere den skriftlige fremstillings kvalitet, bliver man oftest nødt til at tage skriften i munden og afprøve dens mundrethed. Er den ikke mundret er den sjælden god. Det er en enkel og velkendt regel, men ikke desto mindre den væsentligste.

Læsning foregår dog almindeligvis som stillelæsning. Herved kommer man let til at overse, eller rettere overhøre karakteristiske træk ved teksten. Nogle af dens mulige oplevelsesmæssige virkninger går man da glip af. Tydeligt er dette selvfølgelig, når man nøjes med at læse et drama, der netop er beregnet på fremførelse. Det samme gælder klart nok for den ældre lyrik med dens rim og rytmer, men også for den yngre, der trods dens moderne skriftsproglige præg, stadigvæk står

sig ved at blive oplæst. Endelig gælder det samme for prosaens vedkommende. Også den må prøves i oplæsning.

Jeg anmeldte sidste år Kirsten Hammanns roman »Vera Winkelvir« (1993) og fandt den nok humoristisk, men den fremkaldte bestemt ikke den store latter. Da jeg ved en senere lejlighed citerede af romanen for et hold studerende, kunne jeg til gengæld dårligt læse flydende op for bare grin. Man kan godt se det morsomme, men det bliver tydeligere, når man tager skriften i munden og deler oplevelsen med andre. Det er svært at give et overbevisende eksempel herpå fra »Vera Winkelvir«, der netop virkede i en bestemt situation, så jeg nævner et andet, nemlig fra den schweiziske forfatter Peter Bichels »Børnehistorier« (da. 1970).

I historien »Jeg skal hilse fra Jodok« finder man samme rablende logik som hos Hammann. Et enkelt ord bemægtiger sig sproget for en gammel, vanvittig bedstefar og indtager til sidst næsten alle sætningernes pladser. Det drejer sig om en vis onkel Jodok, som bedstefar får på hjernen og konstant taler om og henviser til. Prøv at læse følgende passage, og læs den derpå højt:

> Og når vi, hans børnebørn, kom hen til ham, spurgte han (bedstefar) ikke: »Hvad er to gange syv,« eller »Hvad hedder hovedstaden i Island,« men: »Hvordan staver man til Jodok?«
>
> Jodok staver man med et langt J og uden ck, og det slemme ved Jodok var de to o'er. Man kunne ikke holde ud at høre dem længere, o'erne i Joodook hele dagen i bedstefars stue.
>
> Og bedstefar elskede o'erne i Jooodoooook og sagde:
>
> Onkel Jodok koger store boller.
>
> Onkel Jodok roser Nordpolen.

Onkel Jodok tordner sjovt.

(...)

For ham var der ikke andet end Jodok.

Han sagde allerede til postbudet: »God dag, hr. Jodok,« så kaldte han mig Jodok og snart alle mennesker.

Jodok var hans kælenavn: »Min kære Jodok,« hans skældsord: »Fordømte Jodok,« og hans ed: »For Jodok da også.«

(...)

Han tog avisen, slog op på siden med »Jodok og Jodok« – nemlig Ulykker og Forbrydelser – og begyndte at læse højt:

»I Jodok indtraf der på Jodok ved Jodok en jodok, som krævede to Jodok. En jodok kørte på en Jodok fra Jodok til Jodok.

Kort Jodok senere kom Jodok fra Jodok ud for en Jodok med en Jodok. Jodoks Jodok, Jodok Jodok, og hans Jodok, Jodok Jodok, var døde på Jodok.«

Litteraturens virkning kan prøves i oplæsning. Når det gælder ironiske og humoristiske tekster er denne prøve oftest et must. Det kan dog ikke blive noget universelt kriterium for litteraturens gyldighed og kvalitet, at den af forskellige årsager ikke fungerer mundtligt. Tydeligt er dette selvfølgelig i den skrifttematiske digtning, som man for eksempel finder i dele af Per Højholts forfatterskab. Den lader sig ikke sammenligne med hans mundtlige foredrag i »Gittes monologer«. Mindre tydeligt, men ikke mindre slående gælder dette i filosofisk anlagte romaner med alenlange dialoger, som man kan finde i Fjodor Dostojevskijs »Brødrene Karamassov« (1879-80). Det er ikke i forhold til den naturlige tale, at disse dialogers kvalitet skal måles, men i deres evne til at tydeliggøre og anskueliggøre væsentlige tankegange.

Er mundtlighedens prøve ikke et universelt middel til bedømmelse af litteratur og dens virkning, så fremmer det dog i langt de fleste tilfælde både nydelsen og forståelsen, at den lader sig høre. Man må tage skriften i munden, når man læser. Da vil både dårligdomme og kvaliteter ved litteraturen blive åbenbare.

LARS HANDESTEN
F. 1956. Ph.d. Adjunkt i dansk litteratur ved Danmarks Lærerhøjskole. Har bl.a. skrevet artikler om litterære emner og bøgerne »Litterære rejser – poetik og erkendelse i danske digteres rejsebøger« (1992) og »Sæt litteraturen er til – om genre, fortolkning og litteraturpædagogik« (DLH 1994). Litteraturanmelder ved Berlingske Tidende.

Kort sagt

- om ordknap retorik
Knud Lundberg

Det er på fodboldbaner, jeg har lært det. Som anfører, fra jeg var 13.

Jobbet er specielt. Man skal opmuntre uden at kritisere, dirigere uden at kommandere.

Men fremfor alt skal man gøre det kort. Der er simpelthen ikke tid til andet. Har man en god ide, til manden med bolden, skal den øjeblikkelig sættes i ord.

Ganske få, og meget præcise. Manden ved bolden er måske midt i en dribling. Det han har brug for, her og nu, er et forslag til, hvad han skal gøre.

Hvis driblingen lykkes.

Det er klart, at det skal udtrykkes i meget korte sætninger. Helst, om muligt, med et enkelt ord.

Men ellers ganske få. For bolden ruller imens. Situationen kan være en anden, på en brøkdel af et sekund. Og så bliver tilråbet måske kun forvirrende.

En dygtig dansklærer gav mig interessen for sproget. Fra jeg var ganske ung. Jeg eksperimenterede i mine stile, men ikke specielt i korte sætninger.

Tværtimod skrev jeg engang - for eksperimentets og udfordringens skyld - *en stil på fire sider uden et eneste punktum.* Én lang hovedsætning med mange bisætninger.
Den kortfattede stil har jeg altså ikke lært i skolen, men på fodboldbanen.

Og af andre sportsgrene. I al ubeskedenhed har jeg en verdensrekord, der aldrig vil blive slået. Jeg har spillet på landsholdet i tre sportsgrene, fodbold, håndbold og basketball.

De mange landskampe gave en særlig træning i den ord-

knappe stil. Jeg var anfører i de fleste, et job der er specielt vanskeligt på et udvalgt hold. Der kan man umuligt kende spillerne så godt som på sit klubhold.

Og der må man optræde særlig diplomatisk. Overfor mange spillere, som er modstandere til daglig.

En vanskelig opgave. Diplomati kræver ofte mange ord. Men altså ikke på fodboldbanen.

Det kunne da også være så som så med diplomatiet. Jeg troede, jeg havde en nænsom, opmuntrende stil - indtil vores målmand engang, før en afgørende kamp om håndboldmesterskabet, sagde til mig: - Nu skælder du ordentligt ud i dag. Som du plejer.

Det var nok så som så med det diplomatiske. Når det skulle gå stærkt - og det skulle det.

Den ideelle anfører skal være psykolog. Han skal kende sine medspillere til bunds. For at kunne finde netop de rette, opmuntrende ord, netop i rette tid.

Psykologi har jeg studeret i mange år. Men der er ingen tid til tænksomme, psykologiske vurderinger på en fodboldbane. Det går for stærkt.

Det er noget helt andet, man har brug for: Hurtighed og ordknaphed.

Nu har jeg altid været langsom. I bevægelser. Men i anførerjobbet var det tankens hurtighed, der var brug for. Og ordenes.

Korte sætninger - eller ofte bare enkelte ord - var alt, hvad manden med bolden kunne have glæde af. Og det sprog har jeg øvet mig i fra jeg var lille dreng.

Uden tanke på, at jeg nogensinde skulle komme til at skrive. Det var en anden tilfældigheds skyld. Før min første landskamp blev jeg stoppet, på vej op på banen, af landstræneren. Jeg havde været så ærlig - eller så dum - at udtale mig kritisk om hans træning i dagene før kampen.

Den var trist og uden opgaver. Kedelig – hvad fodbold bestemt ikke behøver at være. Heller ikke til træning.

Han gav mig følgende opsang, på vej ud på banen:

Nu får du lov at spille den landskamp. Meget mod min vilje. Men jeg kan love dig, at det bliver din sidste.

En usædvanlig opmuntring til en debutant. Men den var glemt i samme øjeblik, kampen gik igang.

Vi vandt, over de berømte svenske storfavoritter. Og jeg fik meget ros i aviserne - men bestemt ikke af landstræneren. Jeg havde bare udnyttet mine kammerater, sagde han. Uden at bestille noget selv...

Alt det halløj blev årsagen til, at jeg overhovedet kom til at skrive.

Som medicinstuderende, og med megen tid brugt på sportspladsen, havde jeg nok at lave. Men efter min, så forskelligt bedømte, landskamp bad Berlingske mig skrive en artikel om fodbold - og hvad jeg ville med den.

Det gav mig noget at tænke over, og skrive om. Og det fik jeg endnu mere lejlighed til, da Idrætsbladet så artiklen, og mente at jeg kunne bruges.

For 10 øre pr. linie. Så det var temmelig mange linier, jeg fik skrevet. Og absolut ikke i nogen ordknap stil.

Men da Information gik over jorden efter krigen, bad bladet mig skrive en kort artikel om dagen, efter eget emnevalg.

Nogenlunde de betingelser har jeg så haft siden. Og den ordflom, jeg havde benyttet mig af, da jeg var på liniebestilling, blev afløst af en mere ordknap stil.

Siden er den blevet mere og mere kort og kontant.

Også på fodboldbanen. Hvor der stilles særlige krav, fordi dessinerne nødig må kunne forstås af modstanderne.

Som jo desværre taler nogenlunde det samme sprog.

Det kan give anledning til en helt speciel jargon, klub for klub eller endda hold for hold.

Medspillerne skal kunne opfatte meningen, hurtigt, men modstanderne har jo også ører. Så en almindelig, hurtig formulering holder også ham underrettet.

Det bedste man kan gøre, som spiller og som anfører, er at

udvikle sit eget sprog. Sin egen jargon, af korte sætninger og præcise ord, gerne enstavelses.

Som så vidt muligt ikke kan forstås af modstanderen.

En opgave, som er lige den modsatte af forfatterens. Han skal helst kunne forstås af alle sine læsere - hvad jeg altså prøver at opnå ved at skrive så kort og præcist som muligt. Mere når det drejer sig om et sportsreferat, end om en artikel som denne.

Jo mere man er tvunget til at tænke sig om, på et filosofisk område, hvor man ellers sjældent færdes, jo flere ord behøver man. For at gøre sig forståelig, også omkring begreber, man ikke fatter helt klart, eller kan formulere helt præcist.

Lad det være en undskyldning for, at denne artikel ikke er affattet i så korte enheder som jeg egentlig havde tænkt mig.

Men lad mig ikke glemme en alvorlig advarsel.

Vi plejer at regne skriftlige formuleringer i korte sætninger for forsøg på at bruge talesprog. Men talesprog er ofte noget ganske andet - og bør tit være det.

I mine forsøg på at skrive kort og præcist har jeg lært mig selv - indser jeg nu - at tale lige sådan.

Men det kan være et alvorligt handicap, på tomandshånd med et menneske man kender meget godt, f.eks. en ægtefælle.

Hanne og jeg har været gift i 40 år. Og er desværre, mere og mere, gået over til den ordknappe stil, jeg bruger når jeg skriver, i vores samtale.

Uklogt, fordi samtalen alt for tidligt går i stå. Skylden er min. Og mændenes i mange andre ægteskaber. Fordi kvinder taler mere, bedre og hellere.

Et faktum som understreges af, at de taler tidligere efter fødslen end drengebørn.

På tomandshånd - prøver jeg nu at lære - må man hellere bruge for mange ord end for få, simpelthen for at holde samtalen i gang.

For hvert nyt - og i og for sig overflødigt - ord kan give anledning til nye associationer. Og give samtalen nye aspekter.

Nok værd at bestræbe sig på, når man er sammen med et spændende menneske, man holder meget af.

Og som man, selv efter mange års ægteskab, stadig kan finde nye tanker og nye følelser i.

Vi er jo ikke helt de samme som for 40 år siden. Ligegyldigt hvor gamle vi er, er vi stadig i udvikling.

Bedre, jo mere vi veksler ord med hinanden. Om tanker og følelser - og måske om retorik.

Som jo er mere end ord.

KNUD LUNDBERG

F. 1920. Har skrevet et stort antal bøger, mest om sundhed og sport, bl.a. fremtidsromanen *Det olympiske håb* (1954), *Født til et andet liv* (1976), *Sandheden om slankheden* (1984), *Aldrig for gammel* (1994). På landsholdet i fodbold, håndbold og basketball fra 1938-1956, i de fleste kampe som anfører. Gift med forfatteren Hanne Lundberg.

Er der overhovedet nogen der lytter?

– Retorisk lytten eller den kroniske angst for pausen
Kjeld Koplev

...dereroverhovedetingenderlytterefteruansethvadmansigerdetersomomalleproblemerneblotbliverkastetudiæterenogvialleSammenbaresidderogventerpåatkommetilmeddetvigerneselvvilsigeogdetuansetomsåmodpartenharnogleargumenterdererværdatlyttetildeternemligoftesådanatdetmodpartensigeroverhovedetikkeinteressererosfordivikunererinteresseretivoreegentankerogideerellerfordivisomdissefolkersåskræmteforpauserneatviikketørladetankenståibaretitisekunderiæterrenudenatvifårsvedperlerpålæberneogbegynderatvrideosistolenogføleratnumåvigribeindfordilytterneudevedhøjttalernenokviltageskadellerblivebangeforstilhedenellermåsketroatviikkevedhvadhvadviskalsigeindenistudietderfortagervistraksordetsåsnartenandeharsluppetdetogvidemonstrerdervedofteatenhverdialogkuneretafhinandenafbrudtemonologhvilketigenførertilatalsnakskrueropitempopåenmådedergørdetumuligtatfåideerellertankertilatgroellerstopperethverttiløbtilatlytthereneventueltskullefåtidtilattænkeoverdetderbliversagtudgennemhanshøjttalerangstenforstilhedenerderforetdomineredetrækidagensmediebilledeogmåskeneddaettrækderpasserfinttilvoreskulturhvorviforlængsterhørtopmedatbrugehinandenervoksetfrafællesskabetharisoleretoserblevetdeindividualisterderkunhørerosselvogkuntænkerpåosselvmeddetresultatvimåskeerdeensommestemenneskerihelecivivlisationenshistorieogennationderindlæggerstadigflereogflereborgerepålandetssindssygehospitalerogtilladeratomkring5menneskerhverevigedageåretrundtattagederesegetliv...

Jeg holder umådeligt meget af retorik. Men allermest af frisk fisk og frugt.

Intet kommer på højde med at tale fint og længe. Og dog overgår det ikke smagen af sommerens solmodne solbær.

Veltalenhed er bestemt en dyd, men den kommer aldrig på niveau med en kamp mellem FC København og Silkeborg. Eller Miquel Indurain og Bjarne Riis på bjergetapperne i Tour de France for den sags skyld. Hvis De forstår, hvad jeg mener.

Sproget er et absolut gode. Og ikke til at undvære i længere tid af gangen. Har man det ikke, savner man det umådeligt. Er det blevet væk for én må man ud og lede efter det. Men er der for meget af det, kan man godt længes efter en længere pause. Det kan endda med sikkerhed fastslås, at sproget er kommet for at blive. Ingen tvivl om det.

Men sprog og sprog er nu så meget. Og veltalenhed noget ganske andet. I bedste fald er sproget brugbart til at kommunikere med. I de heldigste stunder lykkes det tilmed.

Men der snakkes for meget. Og ikke kun fordi det er papegøjer der snakker, som frk. Barfoed fortalte mig i underskolen, som det hed den gang – og bestemt også var. Mennesker derimod taler, sagde hun. Og så på mig.

Tæller man op – og især efter – bruges der alt for mange ord. Millioner af overflødige ord. Nogle endda spildte. En meget stor del der går tabt. Fortaber sig. Forsvinder.

Der tales og tales som aldrig før. Sjældent har vi mennesker været omgivet af så megen tale som i denne tid. Ikke kun den enkelte taler mere og højere. Der er også flere og flere der taler. Mere og mere. I længere og længere tid. Selv antallet af mennesker der taler i søvne stiger. For slet ikke at tælle dem med der taler i tunger. Eller dem der blot snakker sort. Hvilket efter alle solemærker at dømme er en voksende skare. Tilmed tales der i farver og på mange tv-skærme. Og det i takt med at det tavse flertal skrumper.

Det er som om den stadig stigende strøm af ord dulmer den neurotiske nervøsitet, som behersker vor vestlige del af verden.

Hvor før ordene klumpedes i munden på selv de klogeste hoveder, står de nu i kø helt ud i tandrækken, parat til at smutte ud mellem læberne med rasende fart på hver og en.

Tavshed er ikke guld. Men al tale bestemt heller ikke guldrandede udsagn.

Og et eller andet sted er det jo helt fint. Det at flere og flere får sat ord på deres meninger. Det er ikke der miseren opstår.

Men når det går de fleste, som det gik Elsa Gress, der ikke vidste hvad hun selv tænkte før hun havde hørt hvad hun selv sagde, er det at tankens klarhed slipper ud af sækken.

Og et endnu voldsommere problem opstår, hvis det kun er os selv der lytter til egen tale.

For hører vi overhovedet længere efter hinandens stadig strømmede salver af ord? Eller er enhver dialog drastisk fastlåst til blot at være to af hinanden afbrudte monologer? Er der overhovedet nogen interesse for at høre, hvad andre siger? Er aktiv lytten gået af mode, eller bare i glemmebogen? Lægger nogen et vågent øre til snakken. Eller vender vi bare det dovne til?

Lytter man selv gennem strømmen af ord, fornemmer man ofte at den talende taler for talens skyld. Beruset af sit eget brus af ord. Og tilmed opdager man ofte, og oftere, sig selv snakkende fanden et øre af. Uinteresseret i at lade andre komme til orde.

(Mandesnak i en kantine er ofte et ganske glimrende eksempel på hanløvers manglende forståelse for lytten).

Kunsten at lytte forfalder mere og mere. Og dog er det den aktive lytten, den stadig læggen øre til det de andre siger, der udør grundelementet i enhver god samtale. Den smukkeste tale er samtalen, sagde Grundtvig.

Men samtalen forudsætter, at der forekommer en samtidig lytten. Et vågent øre til den anden – de andre.

Og ikke nok med det. Drejer det sig om den offentlige samtale, den der føres i radio og tv f.eks., så er det ikke nok at kunne lytte. Det er lige så vigtigt at kunne holde mund. At tie stil-

le, hvor man har allermest lyst til at bryde af og ind. Til at fylde ud. Til at tage ordet. Overtage det. Voldtage det.

Det er vigtigt at lære sig kunsten at holde bøtte, fordi det meget ofte er i pauserne det spændende sker. Det er i disse åndeløse sekunder, og mere drejer det sig i bedste fald ikke om, at de farlige og festlige billeddannelser i hvad man kunne kalde ubevogtede øjeblikke, tager form og fart. Det er her det sker. Helt enkelt. I disse stunder, at samtalen får form og farve. Træder i karakter.

Men angsten for pausen er voksende i disse år. Og i takt med det er talestrømmen taget til.

Pauser anses for alt for farlige. De betragtes nærmest som en slags fælles frygtet fjende. Som et uvelkomment indslag, der stiller store krav til nervesystemet.

Sveden pibler frem på ryggen og næseroden af journalisten i studiet ved selv det mindste tilløb til den ringeste pause. Febrilsk skynder man sig at bryde ind, skubbe flere ord ud i debatten. Stresset af tiden fylder man det lydtomme rum. Spolerer det åndeløse øjeblik, det der indeholder tid til eftertanke. Ubesindigt slår man det i stykker, der skulle levere billeder til lytteren.

Og gør man det ikke selv, er der overhængende fare for at en af de øvrige samtaledeltagere gør det. Af samme grund: af angst for pausen. For den stilhed, hvor tankerne toner frem.

Og pauseangsten smitter. Som angst altid gør det. Den sætter sig i kroppen. Den slår sig på talegaverne. Pausofobien bekæmpes med alle til rådighed stående midler.

– Bare tage det roligt, siger produceren eller teknikeren til journalisten, – vi kan altid klippe pauserne ud bagefter. Som om pauserne var en slags affald. Eller skadedyr, der skabte lydpletter på udsendelsen.

Heinrich Böll har skildret kampen med og mod tavsheden i »Dr. Murkes samlede tavshed«. En novelle der burde være pligtlæsning for alle der beskæftiger sig med den offentlige samtale.

»Teknikeren smilede, for han glædede sig over de små stumper tavshed, som han nu ville kunne forære Murke: det var megen tavshed, sammenlagt næsten et minut; så megen tavshed havde han aldrig kunne forære Murke, og han kunne godt lide den unge mand.« Heinrich Böll havde øre for pausens pressede situation.

Men pauser er vigtige. Og bliver det mere og mere eftersom de bliver færre og færre. De sekunder man lytter til hinanden er de måske vigtigste her i tilværelsen. Privat javist. Men også i radio/tv.

Radiomediets store styrke ligger i, at det, modsat TV, virkelig er i stand til at skabe billeder. Hvor TV er billeddræbende monopolitisk og udemokratisk i sit bastante billedbombardement og radikale billedvalg, så er radiomediet langt mere pluralistisk og demokratisk i kraft af de muligheder det i bedste fald giver lytterne for selv at danne billeder.

Og ingen billedverden er så rig, som den der kreeres inden i ens eget hoved. I pausen. I stilheden. I det tomrum der ikke fyldes ud af andres ord.

Men denne mulighed for billeddannelse fordrer disciplin. Og respekt for pauserne. Den kræver aktiv lytten. Retorisk lytten. Evnen til at høre efter. Til at lade de andre tale ud. Og ikke mindst til at lade pauserne, de pauser, hvor menesker tænker sig om, sunder sig, bevæges og belastes, til at lade dem stå uimodsagte de få sekunder det drejer sig om.

Drømmen om at pauserne engang får deres, er arbejdet med mediet værd. Men udsigterne er ikke lyse.

P1 er radioens talekanal. Det praler vi af. Og sandelig, der tales. Som der tales overalt i Danmarks Radio. Og snart på samtlige kanaler. Stadig mere hektisk. I et fortsat mere opskruet tempo, der truer med at trække luften ud af enhver debat, enhver samtale, ethvert forsøg på at få folk til at lytte til hinanden.

Men modspillet er lige så simpelt, som det er forkætret. Ti stille. Prøv at lyt. Længere behøver det gode råd til det snakkende mediemenneske ikke at være.

Ikke at vor tale derfor alene skal være ja, ja eller nej, nej. Men næsten da. For den gode lytter er den der får den anden til at tænke og til at tænke og tale trygt. Ikke længe og nervøst.

Det er ikke din evige ordstrøm der får en andens væld af ord til at strømme. Kunsten og, ikke mindst, øvelsen består i at få folk til at tale sammen. Med hinanden. Og ikke mod hinanden. Selvom det sidste som sagt er det mest almindelige. Og det første forekommer så sjældent.

Vores utålmodighed – og sommetider ulidelige opblæsthed – gør at vi hellere hører os selv tale end at give rum for at andre kan komme til orde.

For radiomennesket burde lytteren ikke alene være den der sidder velplaceret ved højttalerne. Lytteren bør sidde ved roret i studiet. Som den første lytter. Og den vigtigste. Den der skaber rum og pauser til lytterne ude ved højtaleren.

Kald det aktiv lytten. Eller retorisk. Bare vi begynder at lytte og holder pauser og ikkebarebegynderatsnakkeigensomomdereroverhodetikkeersketnogetsomhelstnytundersolenuansethvormangeartiklerviskriveroghvormangekurservigårpåsåerdetalenerespektenforandremenneskerogandremeningerdermåskeengangfårostilatlytteefterellertilikkeatlyttemenblotilatfortsættemedatsnakkeogikkemindstskrivesomviheletidenhargjortudenattagehensyntilatpausernermåskeerdetvigtigstevihartagevarepånårvitildagligharmedhinandenatgøre...

KJELD KOPLEV

F. 1939. Udlært kok. Journalistelev Land og Folk. Diverse dagblade. Teaterleder på Fiol-Teatret. Gift med Marianne Koester med hvem han har skrevet 15 børne- og ungdomsbøger. Derudover 6 selvstændige romaner plus flere fagbøger. Siden 1969 ansat ved Danmarks Radio – Orientering, Teater- og litteraturafdelingen, Kulturmagasinet og nu Koplevs Krydsfelt. 1994 tildelt P1-prisen.

Sproget hånd i hånd med virkeligheden

Claus Meyer Nielsen

Da jeg var en 12-13 årig knægt og legede på gaden eller i haven råbte min mor ved sekstiden; »Claus, maden er varm«.

Jeg smed spaden, tennisketcheren, havesaksen eller sommerfuglenettet og løb ind. Maden var ganske rigtig varm, og så var alt jo sådan set godt. Medmindre der altså blev serveret noget jeg ikke havde lært at kunne lide. Det var især den bitre og den syrlige smagsdimension jeg havde det lidt svært med. Det gik langt bedre med salte og søde smagsindtryk.

Det var nærmest tilfældigt at jeg nogle år senere begyndte at forstå at en frikadelle ikke bare er en frikadelle og at æbler smager så forskelligt. I takt med at min fornemmelse for smagsforskelle – og deres årsager – skærpedes, steg min lyst til at udtrykke disse oplevelser.

Der var vel tale om en slags fordybelse. En gradvis forståelse af et nedvurderet håndværk, der i lykkelige stunder tenderer kunst. Som at opdage et nyt sted. På den ene side.

På den anden side en trang til at tage andre med dér hen!

Af lutter madglæde blev jeg småfed i de tidlige teenage-år, men besluttede mig en dag for at smide de overflødige kilo. Under den korte heftige kamp fik jeg et mere kritisk forhold til smagen af de fødevarer jeg puttede i min mund, og i sidegevinst en vellyst ved velsmag, som drev mig med voldsom kraft ind i kogekunstens mysterier.

Jeg blev lidt ældre end dengang, og kan ikke tilbageholde den iagttagelse, at vi som kulturkreds har bevæget os ind i en meget ond cirkel.

Vores planter – spisekulturens byggesten – vokser i en jord

der pumpes med kvælstof for at de kan yde maksimalt. Desværre nedbrydes deres immunforsvar. Der sprøjtes med pesticider og andre vederstyggeligheder således at de overlever eventuelle sygdomsangreb. EU's trettende medlem, det agrokemiske komplex, smiler på sidelinjen, alt imens fødevareindustrien jonglerer med tilsætningsstoffer, hvis betydning for menneskers helbred først vil være kendt om århundreder.

Den gustative kvalitet af de produkter, råvarerne indgår i, forringes for det meste. I bedste fald smager de blot ligeså hult som sidst.

I den forstand er industrielt forarbejdede levnedsmidler et udtryk for ligegyldighed og en kilde til fordummelse hos de forbrugere som har valgt at stille så ringe krav.

Forbrugere, hvoraf flere og flere bor i byer, hvor statistisk hver anden bor alene, fordi det virker uoverskueligt at skulle dele resten af sit liv med den samme. Fordi der ikke er tid til at tage fejl.

Mikroovnen er tidsåndens elektroniske udtryk. I dette apparat genopvarmes mad de færreste gider sætte sig ned for at spise.

Myriader af fabrikker lever af at lave mad for dem som bor alene, og for dem som bor sammen med en anden, men er skrækslagne ved tanken om at spilde tiden på at ordne grøntsager, vaske op og den slags ting.

Fællesmåltiderne bliver sjældnere og sjældnere. Kortere og kortere. Og med måltider dør ikke bare spiseoplevelsens vocabularium, også en del af det mundtlige sprog vil sygne hen.

Det mundtlige sprogs overlevelse, og fornyelse, beror på at mennesker taler sammen. Fortæller historier.

Det vil aldrig være nok at viderebringe beskeder.

Jeg påstår ikke, at tavshed i sig selv er et tegn på armod. Det kommer så sandelig an på hvordan man bærer sin tavshed.

Man behøver hverken at have læst eller set den mexicanske kultfilm »Hjerter i Chili« for at vide at glæde kan læses i øjnene, i ansigtet, i kropsholdningen – og dét kan finde et langt

stærkere og mere troværdigt udtryk end gennem det mundtlige sprog, der ligesom det skriftlige sjældent undslipper strukturering.

I mit gastronomiske univers hersker der ikke tvivl om at glæden ved oplevelsen af velsmag, selve følelsen er langt vigtigere end dens orale udtryk.

Jeg er som sådan mere bekymret over glædesløsheden, ligegyldigheden, end jeg er over spiseoplevelsens fattige vocabularium.

For min skyld må den sproglige bearbejdning af sanseoplevelsen hellere end gerne forskydes til helt andre universer.

Så længe blot sanseligheden selv, og den sproglige skønhed består!

Men rent hypotetisk kunne andre universer lide under samme sproglige fattigdom hvorved problemet pludselig bliver universelt. I ordets egentlige forstand.

Vi er nået dertil hvor et jordbær kaldes ved sit genetiske navn, hverken mere eller mindre. Ingen smålig skelen til oprindelse, sortsbetegnelse, osv.

En ost kaldes Roquefort, bare den er blå, salt og kan smuldres mellem fingrene. Selv om det for det meste er løgn. En skinke siges at være fra Parma bare den er mørk, og skæres tyndt. Selv om det ingen relation har til virkeligheden.

Og faktisk bliver produkternes forskellighed mindre og mindre. Det kan simpelthen ikke betale sig at håndtere detaljer.

Mangelen på mangfoldighed ligger til grund for den sproglige fattigdom.

Men uden sproget, uden dialogen, kan mangfoldigheden ikke genskabes.

Er vi ikke i stand til at sætte ord på vores længsel og glæde eller afsavn bliver det sværere at dele den med andre, for slet ikke at tale om at viderebringe den til den næste generation. Risikoen for at tilstanden ender som en privat følelse, der dør med hver af os, er stor.

Når vi mangler ord for sanseoplevelsen, smagsoplevelsen, bliver kvalitetsbegrebet diffust.

Er jordbærret hårdt eller blødt? Er de gode til prisen? Hvor røde er de? Sådan taler folk om jordbærhed.

Levnedsmidler vælges efter andre kriterier.

Hvor lang er holdbarheden? Kaloriefordelingen -og mængden? Vitaminerne? Mineralerne?

Jeg spørger, »Hvad med smagen? Vi kan s'gu da ikke ofre skønheden?«

De sidste 30-40 år – i takt med det sansemæssige forfald vores kulturkreds har gennemlevet – er dette sensuelle kvalitets-parameter systematisk blevet kuldsejlet af mere håndgribelige begreber.

Vi har fået styr på bakteriologien, energien og produktiviteten. Men vi har mistet skønhedssansen. Vi er i færd med at reducere os selv til skabninger der blot søger at overleve på den mest effektive måde. Uden egentlig at lære verden at kende.

Blandt andet fordi argumenterne, ordene og hermed erindringen mangler.

I sommer overhørte jeg en samtale hos en lokal frugthandler. Den handlede om jordbær.

Kunden: »Undskyld, hvad er det for nogle jordbær I har?«

Ekspedienten: »Det er dem vi plejer at have. De er gode.«

Kunden: »Jeg læste i avisen forleden, at der var forskellige sorter og at nogle sorter ligefrem smagte bedre«.

Ekspedienten: »Ja, vores kunder plejer nu at være glade for dem her«.

Kunden: »Nå, men så tager jeg dem her«.

Den vidensmæssige og sproglige fattigdom bekræfter gensidigt hinanden, og forstærker absurditeten.

For nogle år siden var jeg i Spanien. I en lille landsby i de spanske Pyrenæer hev beværteren på opfordring den legendariske skinke – »Jamon« – ned fra loftet, og skar en 12-16 tynde skiver i hånden. Han ristede solide stykker landbrød over åben ild, hvorefter hele fed hvidløg og kvarte tomater, befriet for kerner, blev gnedet mod det varme, sprøde brød. Kaskader af

velduft blev sendt ud i lokalet. Jeg kunne mærke mundvandet stige op for enden af mine tænder.

Da jeg få minutter senere satte tænderne i den første bid brød og det første stykke Jamon kunne jeg mærke varmen i kinderne. Jeg kunne mærke tårer der pressede sig på. Og samtidig var jeg ved at bryde ud i jubel. Langt før sangriaen tog magten fra mig følte jeg mig, helt urealistisk, i stand til at danse Paso Doble i natten.

Det var ikke hvilken som helst skinke, men »Jamon Iberico, Jabugo Pata Negra«. En svinekølle skåret af fuldfede iberianske sortfodssvin, der har levet af agern. Saltet og tørret tre år i bjergene. Skinken gav efter for biddet, men gjorde alligevel modstand. Først i munden var smagen nærmest diskret, men så eksploderede den. En fortryllende koncentration af dybe efterårsagtige smagsnuancer. Hasselnød, kastanjer, bagt rødbede, karamelliserede rodfrugter, chokolade, røg, modenhed tenderende råd. Vellyst. Begær. Mit sprog er nok for fattigt til at komme helt tæt på.

En solnedgang af kød.

På stedet afholdt jeg mig fra at kommentere den nærmest guddommelige forkyndelse. Men senere, da jeg kom hjem, og siden, har jeg delt oplevelsen med gode venner. Flere af dem har siden fået et andet forhold til skinke!

Hvad skulle De og jeg have gjort uden sproget.

Sproget hér som middel og ikke som mål.

Gid børn i skolen brugte lige så megen tid på at føle og recitere digte, og måske endda skrive dem selv, som de bruger på at reproducere såkaldt eksamensrelevant parat-viden.

Var Emil Aarestrup en del af romantikken, eller var det ham der bare var homoseksuel. Hvornår var det renaissancen var, og hvem var det, der var den? Og så videre.

Svarene kan man overleve på. I eksamensteoretisk forstand. Men man kan ikke leve for dem.

Det sprog vi taler med hinanden er nødt til at blive skønt. Igen. Det mundtlige sprog er nødt til at tilbageerobre sin skønhed. Fordi det følges ad hånd i hånd med virkeligheden.

CLAUS MEYER NIELSEN

F. 1963 i Nykøbing Falster. Matematisk-fysisk studentereksamen i 1983. Efter et år i hus i Frankrig til København, hvor han i 1991 færdiggjorde en uddannelse som cand.merc.international. (SPRØK). Medindehaver af Meyers Mad ud af Huset og Chokoladekompagniet, der importerer chokoladen Valrhona og andre kvalitetsfødevarer fra især Frankrig. Driver Brasserie Truffé sammen med Preben Funder. Formand for den danske afdeling af den internationale køkkenchefforening Eurotoques og er medstifter af Chokoladeselskabet. Medlem af Det danske Gastronomiske Akademi (1992) og i 1993 sammen med Helle Brønnum Carlsen modtager af Danske Madpublicisters pris for initiativ til Smagens Dag. Siden september 1992 DR TV's huskok i »Meyers Køkken«.

Det talte sprog i en indvandrers øre

Peter Eckardt

Når man kommer til Danmark som repræsentant for befolkningen i det fjerne og mærkelige sted, der kaldes »udlandet«, bliver man mere eller mindre omgående spurgt, hvad man synes om det danske sprog. Det oplevede jeg også talrige gange, da jeg selv indvandrede fra Amerika. Jeg kunne måske godt have fremført nogle indtryk, men hver gang fik jeg de rigtige svar serveret af udspørgerne, inden jeg selv nåede at sige noget. De mest almindelige formuleringer er, at dansk er oldnordisk med kartofler i munden eller at dansk er en halssygdom. På et højere plan var der en filologi-interesseret, der forkyndte, at de germanske sprog opstod, da øldrikkende folkeslag forsøgte at tale latin i så påvirket tilstand, at alle p'erne blev til f'er og t'erne til d'er og at dansk opstod blandt en gruppe germanere, der drak så tæt, at de glemte hovedparten af deres ordforråd. Man griner naturligvis med, og de fleste turister og indvandrere fatter straks, at vittighederne kun er morsomme, såfremt det er en dansker, der fyrer dem af.

Nu, hvor jeg har haft femogtyve år til at tænke over det, tror jeg nok, at det morsomme i, at danskere fornærmer deres sprog, er at ingen tror, at de mener det. Det ville være knap så morsomt, hvis en udlænding sagde, at dansk lød grimt, fordi de fleste danskere inderst inde frygter, at det er sandt. Lad mig sige med det samme, at jeg aldrig har syntes, at dansk havde så fæl en klang. Jeg har heller aldrig regnet det med kartoffelsygdomme for særligt relevant. Danskheden er mere og andet end sovs og kartofler, og det danske sprog kan fortælle den lytende udenforstående tilsvarende mere om den samling fæl-

lesnævnere, der kan kaldes kultur eller nationalkarakter og om hvor kulturen er på vej hen. Mere om det sidste senere. Jeg holder af det danske sprog, og ville som sagt have sagt det for længst, men i første omgang blev ordene venligt taget fra mig og da jeg senere havde lært mig sproget, var der ingen, der spurgte mere. Derfor er det mig kærkomment at blive spurgt igen på et tidspunkt, hvor jeg kan opleve sproget indefra og mens jeg endnu kan huske de indtryk jeg fik, da sproget udfoldede sig fra uforståelige lyde til meningsgivende brokker og endeligt til de nuancerede tvetydigheder, der meddeler følelser og som nogle kalder kunst.

Mine første indtryk var, altså, rene lyde, rytme, melodi og svingninger i lydstyrken. Det er dette niveau af et sprog, som nok er det allersværeste at høre, hvis man samtidig fanger det meningsmæssige indhold i det. Hørt på denne måde, er dansk jævnt og bølgende, fast jordbundet og alligevel blødt. Det har ikke den effektive, målrettede rytme som brodersproget syd for grænsen, men alligevel er der en bestemthed i lyden, der både kan stå fast og føre sig frem, hvis det skal være. Og det til trods for at stemmer ikke vanemæssigt bliver hævet. Der er heller ikke meget af de nordlige søstersprogs begejstret slalom sang i den danske melodi, men til gengæld kan der godt være en varm og beroligende nynnen. Både rytmen og melodien er til stede, men uhøjtidelig som en sang, der mumles, mens man tænker på noget andet, og man kan få indtryk af, at indholdet vægtes mere end de dramatiske fif, der skal understrege det ene eller det andet. Selv når det er skrattende og stakato, er der en bølgende forudsigelighed i passagerne, der synes, at love at situationen er under kontrol, eller i det mindste snart bliver det.

Jeg mærkede kontrasten til mit eget sprogs højrøstede påståeligheder og påtrængende, overdrevne morsomheder og fornemmede så småt en stemning i lyden, som jeg senere ville lære at kalde hygge. Til tider har jeg også kunnet savne en mere spændende dynamik, men hygge er nu engang ikke

grundlæggende dramatisk. De jævne bølger egner sig til at tillade forskellige individer skiftevis at lytte og tale uden at forstyrre den fælles strøm. Det danske lydbillede alene giver sjældent indtryk af enestående geniale indfald, men antyder derimod, at der nok bliver talt om noget rimeligt fornuftigt. Tilsvarende er mange andre sprog overlegne redskaber for kvinder, der vil optræde som femme fataler eller mænd, der vil vise deres potente machissmo med enhver ytring. Danskere må fremstille deres køn igennem mere subtile og personlige egenskaber, idet mænd og kvinder faktisk taler samme sprog. Danske mænd ogkvinder gør generelt forholdsvis lidt ud af at forstærke de naturlige forskelle mellem deres stemmelejer, og de udtaler sig om lignende ting med lignende betoninger, tryk og lydstyrke.

Der er selvfølgelig langt igen før kønnene reelt er ligestillede eller alle parter i en samtale får lige meget at skulle have sagt. Det, at de har den samme version af det samme sprog, og at den gennemgående rolige lyd lægger op til deltagelse, giver dog bestemt et rimeligt udgangspunkt. Det udgangspunkt kan rumme et utal af specifikke individuelle ejendommeligheder, men som regel bestemmer disse forskelle ikke på forhånd, hvilken rolle stemmens indehaver skal antage i en given situation.

Min egen tale er blevet pænt civiliseret med tiden, men mine lettere rullede r'er røber endnu, at dansk snarere et et stedmor- end egentligt modersmål for mig. Jeg har efterhånden opgivet at luge de sidste rester af mit oprindelige sprog bort. I stedet for prøver jeg at bilde mig ind, at min accent har en vis charme ligesom alle de egnsdialekter, der giver kontrapunkt og harmoni til sprogets grundlæggende tema.

Man skal ikke beskæftige sig med dansk i særligt lang tid, før man bliver opmærksom på det usædvanligt store antal afarter af et sprog med en i grunden ret beskeden geografisk udbredelse. Med tiden oplever man flere og flere af de endnu overlevende dialekter og får fornemmelsen af, at den vestjydske

hede, den fede fynske agerjord og brakvandsbølgerne ved Bornholms kyster taler forskellige sprog, som bliver umærkeligt hørt og gengivet. Længe inden man har trænet ørerne op til at kunne høre disse senere så indlysende forskelle, har man dog fået mere end alt at vide om dem. Jeg hørte mine første danske etniske vittigheder inklusiv ordspil og accent-parodi gjort ganske uforståelige i engelsk oversættelse næsten lige så snart, jeg havde sat mine fødder på det Sjællandske kontinent. Alle danskere er stolte over at være danskere, alle føler sig en lille smule mere danske end hovedparten af deres landsmænd, og de fleste udtrykker det ved at gøre grin med de andre, ikke mindst deres maltraktering af den sproglige fællesarv.

Et tveægget spørgsmål rejser sig nu angående den ovennævnte selvironi, som mange udviser, når de omtaler det danske sprog: Gør de grin med deres anderledes talende landsmænd for at lindre på deres egne mindreværdskomplekser, eller føler de sig sprogligt mindreværdige, fordi de ved, at uanset hvilke egnsmål de taler, er der nogle, der gør grin med dem et andet sted henne? Svarene på disse spørgsmål ville nok kunne skære igennem mange diskussioner om danskhedens karakter, men jeg kender dem ikke og tvivler forøvrigt på, at de findes.

Det væsentlige for mig er, at man stort set er dansker, når man taler sproget og at det at være dansker indebærer, at der bliver gjort grin med én. I mørke stunder har jeg følt mig ked af, at blive drillet over at jeg for eksempel ikke kan udtale et ord som drille sådan, som de fleste gør. Med nøgtern eftertanke siger jeg mig selv, at det ikke er noget at tage personligt. Der er blevet grint af mit amerikanske, men jeg har grint med, når det handlede om andres amagerkansk. Vi er alle i samme båd; et lille folk som ingen andre helt forstår og som heller ikke helt forstår hinanden, men som i det mindste føler, at vi burde kunne forstå hinanden. Vi kan ikke altid enes, men vores mistænksomhed overfor tyskere, svenskere og nordmænd overskygger så langt vores indbyrdes uenigheder, at det giver et slags sammenhold, som ikke er til at spøge med.

Så snart man kommer hinsides de rent lydmæssige indtryk og ser på de ord, der udtales, bliver det klart, at mistænksomheden ikke er større end, at danskerne godt kan finde ud af at tale sammen med tilvandrende fremmede. Nykommere skal ofte ses lidt an, men dialogen plejer gerne at komme i gang, om ikke i den første generation så i den anden. Dansk er fyldt med ord og indtryk, der vidner om bølge efter bølge af indvandrere; hollandske bønder på Amager, tyske pebersvende på Gammel Strand, hollandske skibsbyggere og søfolk overalt, frisiske digebyggere i Vest Jylland, Herrenhouter i Sønder Jylland, franske hugonotter og spanske jøder i Vejle og vendere på sydhavsøerne. jeg forestiller mig, at sk- lyden, der giver de nordiske sprog noget af deres exotiske særpræg blandt vores germanske frænder, er lånt fra de slaviske folkeslag, som har bosat sig her i tidens løb og som vi traf, da vi var vikinger på floderne i de store skove. Alle disse folkeslag og flere, ja, selv svenskere i titusindvis, er, som Bent Østergård beskriver i Indvandrernes Danmarkshistorie, gledet forholdsvis ubesværet ind i danskheden. Sproget har taget de ord, som det selv syntes, det manglede, på egne præmisser og glemt hvorfra de kom. De mennesker, som havde båret ordene med sig, glemte også, hvor de kom fra og er idag de danskere, der ser de nye an. Sproget er blevet ændret igennem århundreders samtaler mellem almindelige mennesker, uden at have mistet sig selv. Det har for eksempel ikke beskadiget vores anskuelse af danskheden at tyske indvandrere lærte os, at vi kunne sætte be- og anforan ord eller -else og -hed bagefter.

Alt imens er der blevet begået kraftige, kunstige forsøg på at ændre eller udslette det danske folkemål fra højeste steder. Den belærte overklasse har alle dage yndet at stryge omkring sig med overflødige fremmedord, der kunne oversættes direkte til eksisterende danske ord og som kun tjente til at vise, at den, der talte, kunne gøre sig forståelig på mere end et sprog. Nogle af disse ord har overlevet forbløffende længe i kuvøse og respirator på dunkle læsesale, men de har kun sjældent rigtigt

fænget. Dansk er primært et sprog, man bruger til at snakke sammen og nye ord skal helst give folk mulighed for at sige noget, som de ikke kunne før. Det er lettere at sige kalfatre på hollandsk end at beskrive processen, hvorved man banker hamp imellem brædderne på et skib med redskaber, som jeg slet ikke kender, for bagefter at overhælde det hele med bej for at gøre det vandtæt og så videre. Til gengæld, har danskerne altid vidst, hvad det ville sige at være højrøvet og hvad de syntes om det, hvorfor de aldrig har følt behov for at lære at sige det på fransk. Fransk, latin og ufortyndet tysk er alle blevet forsøgt som erstatning for dansk, men alle havde den afgørende svaghed, at man ikke kunne bruge dem til at tale dansk med, hvilket var det, folk ville. Måske var det noget af det, jeg kunne høre i de første indtryk af det danske lydbillede. Lyden er blød men med overraskende stød og hårde konsonanter, der antyder en umiddelbar imødekommenhed og en urokkelig stædighed, når grænsen er nået. Det er også oplagt at gøre grin med sit sprog, når de kloge har anstrengt sig i århundreder for at overbevise de uindviede i deres sprogs underlegenhed og prøvet at overtale dem til at skifte til noget mere æstetisk. Alt imens har folket bare talt videre, på dansk, som for at sige, »Jeg ved ikke meget om kunst, men jeg ved, hvad jeg kan lide«. Måske er det årsagen til den stolthed, der skinner igennem i danskernes mest nedladende vitser om deres sprog og til at, hvad der er morsomt indenfor familien ikke er det, når det kommer udefra.

Dansk er i en vis forstand en familiesag, lille, personlig og overskuelig, men vel at mærke en familie med langrækkende slægtsskaber. Dansk er noget småt og rart, som man kan putte sig i og føle en grad af fællesskab med de få, som man deler sproget med, men det er blevet til på havnekajerne, under handelsrejser, erobringstogter, på valsen og hvor mennesker har talt sammen om nærliggende og virkelige ting. Vi har fået mange impulser udefra, men som Viggo Starke påpeger i »Danmark i Verdenshistorien«, det er sandelig også gået den

anden vej. Hans begejstring driver ham muligvis til kanten af overdrivelse af og til, men skulle nogle være i tvivl om hans tese om den danske indflydelse på omverdenen, kan de blot blade igennem King James' version af Biblen og opleve hvor let genkendelige, de danske rødder i mange engelske ord er, når formen bare er lidt gammeldags. Angler og Saksere fra Danmark levede sammen med en jydsk handelsklasse i England og havde for det meste lige nået at glemme, hvor de kom fra, da de blev erobret først af danskerne og senere af Normannerne, der som bekendt var anden generations danskere. Derfor blev mit voksende kendskab til dansk samtidig til en dybere forståelse af mit oprindelige sprog. Pludselig var velkendte engelske ord ikke blot lyde med betydninger, men individer med fortid og kendt, men hidtil uformulerbare fornemmelser, ved siden af de bevidste betydninger. Danske talere udgør en lille og eksklusiv klub dog med en hel del udadvendte medlemmer, som har sat deres spor selv de mest uventede steder lige fra de franske boulevarder (oprindeligt bolværk) til Novgorod (oprindeligt Nygård). At tale dansk er fremmed for de fleste, men der er meget genkendeligt i det for dem der kaster sig ud i det.

Efter nogle indkøringsvanskeligheder med lyde, der kan være svære at fange og gengive for sjæle, der er vokset op med noget andet, opdager man et sprog med lige så mange udtryksmuligheder som noget andet, men med påfaldende få gloser og grammatiske regler. På visse områder kan dansk sammenlignes med den kategori af sprog, der kaldes creoler. Disse sprog opstår, når forskellige befolkninger kommer i nærkontakt og må fungere sammen uden fælles sprog. Creolersprog kendetegnes ved en strømlinet grammatik, der interessant nok har lighedspunkter, uanset hvilke sprog har forsynet dem med ord, og et begrænset antal ord, der ofte sættes sammen på sindrige måder for at skabe dybere lag af abstraktion og præcision. Dansk er ikke et sådant sprog i streng forstand, men det har med tiden udviklet en evne til at tage ord og begreber til sig og til at give dem videre i en dyb tilgængelig form. Regler-

ne er få nok til, at de ofte kan bøjes en del inden de bliver brudt, og mangler man et ord, kan man ikke sjældent sætte det sammen af de ord, som man kender. På samme måde som jeg kunne opleve nye dybder i det engelske sprog, da jeg kom så langt væk fra det, at jeg kunne se det udefra, kan jeg endnu se dansk udefra, hvis jeg vil. Derfra synliggøres de kortfattede filosofiske forklaringer, der ligger i ord, der ellers bliver taget for givet, hvis man kun tænker dem lige så hurtigt, som man siger dem. Forskellen mellem fremmedordet realitet, en mat konstatering af hvordan alting nu engang endegyldigt er, og virkelighed, den dynamiske og accepterende omtale af det, der virker, er slående, og de metafysiske dimensioner, hvis man læser det virke-lighed, er betydelige. Skinsyg betegner ikke blot en kendt tilstand, men belærer os samtidig om, at den er et sygeligt forhold til overfladisk blændværk. Det er ikke så lidt, at få sådanne små prædikner med i løbet af selv de mest uhøjtidelige samtaler. Man kan fristes til at tro, at det har en virkning, når man iagttager danskernes pragmatiske forhold til virkelighed eller ser hvor lidt de bærer nag over jalousisager i forhold til andre folkeslag, der ikke dagligt formulerer, hvad skinsygen er for noget.

Dansen med ordene er ikke begrænset til de sammensatte ords forklaringer af udbredte holdninger. Der er også begreber, som tilsyneladende har været så vigtige for danskere at tale om, at de har fået specifikke ord, som andre ikke har følt, at de manglede. Tyskerne kan have det ganske gemytligt, men de har åbenbart ikke samme behov for aktivt at gemyte sig, som danskere har for at hygge sig. Engelsk er efter sigende det ordrigeste europæiske sprog og dansk skulle være et af de ordfattigste, men englænderne kan hverken skelne mellem erfaring og oplevelse eller viden, kundskab og erkendelse. De kan naturligvis så meget andet, og jeg vil ikke påstå, at alle danskere er fødte filosoffer, men der er noget i disse ganske almindelige udtryk, der påvirker os til at tage stilling til, hvad vi har fået ud af dagligdagens hændelser.

Nu hvor sprogets indhold, indbyggede overvejelser og evne til at opsamle erfaringer er kommet på tale, kan vi ikke helt komme udenom det skrevne ord som en del af det talte sprog. Det sprog vi taler er i vid udstrækning det sprog vi hører og igennem lange tider har vi hørt på ord, der er formuleret inden de blev ytret, og det har påvirket, hvad vi har sagt og hvordan bagefter.

Talte ord fremsiges i en sammenhæng af tid og replikker, der gør, at vi ofte først tænker på, hvad vi vil sige, efter vi både har sagt noget forkert og fået det i hovedet igen. Skrevne ord har også rækkefølge og sammenhæng, men tiden holder dem i løsere tøjler. Den, der skriver, kan tillade sig at vente på det rigtige ord, ja, sågar spørge efter det, hvis det ikke kommer af sig selv, og kan helt undlade at sige noget, indtil de ord, der er blevet samlet, skønnes at svare til det, der vil siges. Mange skrifter indgår kun i dialog med andre skrifter, men visse bøger er blevet læst højt for så mange, at de har forsynet generationer med gennemtænkte formuleringer og præcist rammende ord, der helt naturligt indgår i samtaler. Biblen er den bog, der i højeste grad er blevet læst op og citeret både offentligt og i de små hjem, men den er langtfra den eneste. Andre kirkelige skrifter og sange har påvirket vores måder at udtrykke os og tænke på, og det samme har en række politiske og juridiske dokumenter oplæst på massemøder og i retssale. De fleste af os er vokset op med godnatlæsning fra eventyrbøger, der gav en følelse af både mystisk og rent sproglig kontinuitet med forgangne tider, og indtil fornylig var det almindeligt, at også voksne underholdt hinanden ved både at skrive og læse højt for hinanden.

Hvis litteraturbegrebet udvides til at omfatte alle slags sproglige formuleringer, der er blevet udformet på forhånd med mulighed for øget omtanke, midlertidigt løsrevet fra sammenhæng for bedre at opnå en bestemt virkning på læseren eller tilhøreren, er dets indflydelse på det talte sprog endnu større. Sagn og saga, prædiken, skuespil, dokumentarudsendelse,

revyvise og fødselsdagstale hører alle til dette grænseland mellem skrift og tale. Alle bidrager til vores dagligdags tale ved at standse op en stund for at omgås ord med omtanke og højtidelighed. I gamle dage, siges det, havde ord en indebåren kraft og magi og endda var visse navne for kraftfulde til, at nogen turde udtale dem. Jeg tror fuldt og fast på ord besidder en trolddom i langt mere end symbolsk forstand, men jeg frygter, at denne kraft svækkes, hvis der ikke er ærbødighed i menneskers omgang med ordene.

Det er ikke mit indtryk, at ord gennemgående nyder den samme ærebødighed, som de har gjort tidligere. En markant og vigtig undtagelse er udtrykket »nationalkarakter«, der ret ofte tages i den danske folkemund. Man hører udtrykket straks ved ankomsten og jævnligt derefter, brugt både som konstatering af en eviggyldigt sandhed og som en amulet imod korruption, ulykke og sammenligning med andre lande, hvis karakter er anderledes. Udtrykket siger på et øjeblik en stor del af, hvad danskere tror om sig selv, at de er fornuftige, stille og rolige, informerede, engagerede, solidariske, hyggelige og ligevægtige og kan måske ses som en sidste rest af gudskaberens omhu i et land med dalende kirkegang. Jeg tror på det selv.

Jeg tror på, at der er en kraft i det sprog, vi taler, der kan fastholde vores traditioner, moraler og hvad der ellers er forbundet med begrebet nationalkarakter, men når jeg tager det sidste ord i munden, ved jeg dårligt selv, om jeg mener det, som noget jeg stoler på eller som en besværgelse mod stærke, nye tendenser i verdenen omkring os. Jeg ser det sprog, vi taler, og den karakter, som vi taler ud fra, som midlertidigt resultat af en længere udvikling, og derved ikke evigt givet. Ved opståelsen af talende massemedier er udviklingens betingelser ændret. Mens jeg ikke tør udtale mig skråsikkert om årsagssammenhænge, anser jeg det for rimeligt indlysende, at de elektroniske mediers rolle og virke ændrer sig og at vort samfund og sprog ændrer sig sideløbende.

Længe før jeg kunne forstå indholdet, var det mig klart, at de elektroniske medier i Danmark var ganske grundlæggende anderledes end dem, jeg kendte fra min opvækst i de ubegrænsede, ubeherskede massemediers bagland. En stor del af sendetiden lå indenfor den stil, som jeg har kaldt litteratur. Ordene, der var blevet valgt med omhu for at underholde og oplyse, nåede ud til mange mennesker og var derved med til at fasttømre nationalkarakteren. Danskere var en nation, der havde valgt at satse på saglige og fornuftige massemedier, som følgelig formidlede den samme nationalkarakter. Vant til hujende amerikanske discjockeyer, som jeg var, fandt jeg stilen kedelig i starten og glædede mig da, der blev åbnet for bredere udnyttelse af bølgerne. Beslutningen var også både demokratisk og moderne. Som sådan kan jeg kun bifalde tankegangen, men når jeg oplever den stil, der præger mange af de nye foretagender og at den gode gamle tv-station flytter de opbyggelige udsendelser til efter klokken treogtyve for at gøre sig konkurrencedygtig, kommer jeg til at huske, hvad det var, der i sin tid fik mig til at flygte fra mit hjemland – et land med en ganske anden nationalkarakter end den danske, men som dog også er resultat af en historisk udvikling.

Vi lever i en tid, hvor der bliver talt som aldrig før. Alle kan, i princippet, komme til orde og der bliver talt for millioner til millioner. Den nye tids talestrøm adskiller sig dog fra tidligere tiders ved, at der ingen kontakt er mellem taleren og lytteren og at ingen kan føle sig sikker på, at de, der hører, hører på. Der skal hurtig og høj tale til, helst med let opfatteligt overraskende indhold for at skære igennem, hvilket ikke lægger op til ærebødig omtanke. Ord er i stigende grad blevet en hurtigt flydende forbrugsvare i æteren, der lever i den baggrundsstemning, de allerede har lagt, og i de løfter, der endnu ikke er indfriet. Ved de elektroniske mediers indtræden i den fagre nye reklameverden skal ord ikke mere berige verdenen igennem klart og smukt at indkredse værdifyldte sandheder. I stedet skal de i højere grad end nogensinde bruges til at frem-

trylle usynlige kvaliteter i produkter, der tilsyneladende ikke menes at besidde kvaliteter nok til at sælge sig selv.

Ordene bruser frem og gør sig gældende i kraft af deres puls og power og lytterne trykker på knapperne, hvor der er mest tryk på. Flere og flere timer dagligt går med, at der bliver talt mere og mere om mindre og mindre. Underholdningsværdien synes at flytte sig fra indholdet i talestrømmen til en stemning af samvær og tilhør. Det er underordnet, hvad man griner ad, bare man griner sammen med nogen, som man virkelig føler sig i selskab med, selv om man slet ikke kender dem.

Er der fare for, at vi som kultur er ved at tale vort talte sprog ihjel? Det er sket for andre, uden at det er ensbetydende med, at det også kan ske her. Jeg føler dog, at jeg kan konstatere, at der bliver snakket mere og mere på vores vegne, mens vi selv snakker med færre og færre mennesker. Mens gamle huse ligger ved vejkanten, fordi det var der, man kunne hilse på forbigående naboer, ligger nyere huse så langt tilbage fra trafiklarmen som muligt, og de fleste lyde, vi hører fra naboerne, kommer fra deres udstødningsrør. Hyggelig snak med lokale købmænd er blevet erstattet af ørkenvandringer med indkøbsvogne igennem supermarkeder samt rejsen frem og tilbage i bilen, alle vegne akkompagneret af talende stemmer fra højtalere uden at man aner eller bryder sig om, hvad der bliver talt om. De gamle togkupeer, hvor man ikke kunne undgå at lære de mest forskelligartede mennesker at kende, er blevet erstattet af sciencefictioninspirerede vogne med et lydbillede, der gør det umuligt at føre en sammenhængende samtale med sidemanden, selv om man kender vedkommende i forvejen. Der er støj og larm overalt, og det kan være svært for et nuanceret lille sprog med bløde lyse lyde at skære igennem.

Sproget har heller ikke helt det samme lys eller lethed, som kan høres på gamle indspilninger, og det forekommer mig at mange mennesker, mig selv inkluderet, taler med flere decibeller end tidligere og mens jeg selv altid har talt hurtigt, er

der flere og flere, der indhenter mig. Sproget er nok det samme som altid, men måske lidt skarpere og skrappere.

Egnsdialekterne er allerede godt på vej til at blive regional accenter, og mens det unægteligt er rart, at vi i højere grad kan forstå hinanden, er der en masse ord, der går tabt undervejs. Måske tager jeg fejl, men jeg har et indtryk af, at der generelt er færre ord i almindelig brug og at almindelige ord tværes ud over større områder. Fedt er et fedt ord, som jeg selv bruger af og til, og sammen med andre kulinariske betegnelser som lækker, sej, bitter, sur og sød kan man karakterisere et menneske uden at benytte et eneste ord, der specifikt går på menneskelige egenskaber. Nogle af disse ord formidler alligevel ganske klare indtryk, men bliver brugt i et omfang, der berøver dem det indhold som de kunne have. Endeligt er der en ny generation af fremmedord på vej i det talte sprog, der er enestående i deres unødvendighed.

Der bliver talt meget om den trussel mod danskhed, der udgøres af sydlandske indvandrere, men det er ikke fra deres side at nye ord trænger sig på. Hvis der er en fare fra den side, ligger den måske snarere i, at der for første gang er fremmede folkeslag, hvis kulturer danskerne ikke tager til sig. Ville det i grunden være så farligt, hvis vi begyndte at ønske hinanden fred som hilsen i stedet for altid at påstå at dagen er god? De udefrakommende påvirkninger er ikke blevet indført af en herboende, fremmed femte kolonne eller som led i et internationalt komplot, men er blevet hentet hjem af danskerne selv i modernitetens navn. Påvirket af den elektroniske tidsalders smitsomme utålmodighed må indhold ofte bøje sig for form og grundigt fagkundskab bliver til smart know-how. Ledelse bliver kaldet for management, selv om management betyder noget andet og de fleste egentligt mener ledelse, når de siger det.

At engelske ord og vendinger sniger sig ind i så mange sammenhænge behøver ikke være noget problem i sig selv, for nye ord har der altid været plads til. Det bekymringsværdige er, i

lighed med andre af de igangværende underbevidste moderniseringer, at de ikke nødvendigvis foregår på det danske sprogs præmisser. I stedet for bliver det talte danske sprog tilpasset de internationale mediers betingelser. Der er ikke tid til at smage på og respektere det enkelte ord mere. Når et mediums formål ikke længere er at være forbillede for sproglig udfoldelse, men nærmere at forøge seer- og lyttertallet, kan det komme til at bejle til den mindste fællesnævner, der følgelig vil blive formindsket yderligere. Er der håb forud? Er dansk på vej til at blive en mindre dialekt i det panelektroniske sprog?

Personligt tror jeg på at nationalkarakteren og sprogets egen nedarvede snusfornuft nok skal redde situationen, men jeg kan ikke vide det med sikkerhed. Den sikkerhed ville gå udover netop den ydmyge respekt for ord, der er betingelsen for, at de kan virke. Sproget skal nok forandre sig, for det er dets natur. Forsøg på at værne om det ved at fastholde én idealversion vil have samme virkning som for streng fredning af hedearealer, der behøver græsning og afbrænding for ikke at gro til og derved blive til andet end hede. At lade stå til er heller ingen løsning, for der er et ansvar og en opgave i at være det folk, vi er, og kunne tale sammen på vores egen måde, for nationalkarakteren afhænger af den enkeltes karakterstyrke. TV-reklamer, moms på bøger, bibliotekernes lukketider, IC3 tog og andre sprogødelæggende mekanismer er her nok for at blive, og jeg har intet forslag til, hvad der stilles op med dem som sådan. Måske er det nok, hvis vi hver især mærker alvoren og glæden i at have et sprog, der kan noget og som er noget, som intet andet sprog er. Måske kunne det være vigtigt netop nu at lade bilen stå en gang imellem og at være åben overfor at snakke med dem, der træffes på vejen, uden walkman på. Sproget skal nok klare sig, bare vi husker at bruge det med afslappet ærefrygt.

PETER ECKARDT

F. 1950. Har bidraget til blade som Information, Weekendavisen, Postarbejderen og Dansk Fysioterapeuters fagblad med essays om bl.a. sundheds- og uddannelsespolitik og arbejds- og retssikkerhed og har sammen med Jytte Henningsen skrevet bogen »Kejserens Nye Kittel« (Læger og patienter i Danmark).

Forfatterens begynderforsøg på at tale dansk blev vanskeliggjort af de mange danskere, der hellere ville øve deres engelsk. Han lærte sig derfor dansk blandt andet fra Martin A. Hansen og Johannes V. Jensen og Høsts dansk- og engelsk lommeordbog. Den forsynede ham i en årrække med femogtyve ord om dagen, som han lærte udenad. Senere læste han biologi på Københavns Universitet, men begyndte først at skrive, da han blev ansat som postarbejder på Omkarteringspostkontoret, hvor det danske sprog blev talt så livligt og lifligt, at det opmuntrede til mere aktiv sproglig engagement.

Modersmål-Prisen 1994

Gerda Th. Leffers' tale i Radiohuset til prismodtageren, generaldirektør Hans Jørgen Jensen

Kære Hans Jørgen Jensen
Du ville gøre noget for et bedre sprog i DR, og du har haft held til at gennemføre noget af alt det, du skitserede i 1987 på Modersmål-Selskabets generalforsamling.

Der må have været velvilje hos dine medarbejdere, og du har smittet dem med sproglig entusiasme, så det har givet hørlige resultater.

DR-sproget er bedre nu end før, og mange lyttere rundt i landet har udtrykt, at du har fortjent prisen for din ildhu, når du fx. i skrift og tale beder om tydeligere vokaler - Tak! Der mangler stadig noget, skriver folk, og - at du har stridt den gode strid, som gerne skulle strides videre af andre, når du rejser.

Du efterlyste ved nytårstid et nuanceret sprog, et knapt så ironisk, dobbelttydigt et - for det andet kunne sproget ikke holde til, skrev du.

Her kommer man altså også på sproglige vildspor, skønt huset er befolket af professionelle - altså af stifindere i sprogets labyrint. Der er sport i det - og i at få andre med. Du har taget vinderchancer og tabsrisici i din kamp for sproget - og stadig og stædigt bevaret troen på, at sproget er den faktor, der bestemmer kvaliteten af samvær mellem socialgrupper, mellem generationer og mellem dem, der er tavse, og dem, der er talende.

Du formulerede en sprogpolitik i 1988, som havde forbindelse til, at mediesproget gennem nogen tid var blevet anklaget for sjusk og vanskabte vokaler.

Sprogpolitikken indeholdt både tilbud og krav. Stemmen,

sproget, æstetikken, forståeligheden, manuskriptet, fremførelsen - og samspillet mellem sprognorm og personlighed - mellem gestik, sprog og krop og så spændningsforholdet mellem alt det, kunne og skulle medarbejderne undervises i.

Det er svært at ændre sit sprog - og at ændre på andres sprog. Identiteten rammes, når vort sprog vurderes kritisk, så du udviste et anseligt men nødvendigt mod gennem sprogpolitikken og aktionsprogrammet af september 1988.

Toni Morrison, som du selv henviser til i en artikel, sammenligner i et foredrag sproget med en fugl, der er fanget i en hånd - og dermed er prisgivet tilfældet: enten bliver den beskyttet for siden at gives fri til at flyve langt og højt, eller fuglen knuges, så flyveevnen er væk, når den knækket og stækket slippes fri.

Fugle symboliserer sprog og budskaber, der skal rundkastes. Benny Andersen lader fuglene flyve i flok når de er mange nok, og giver dermed en hyldest til fællesskabet og sammenholdet. Men den forreste fugl skal have udsynet og tage modvinden.

Jeg ser det luftbårne radiosprog som en flot fugl. Den flyver ind ad stuevinduet, ind i bilen når vi kører - og får os til at lytte. Du har gerne villet gøre fulgen endnu flottere flyvende - ved at gøre sproget bedre.

Radiosproget bør vel være et slidstærkt mundtligt dansk, der kan udtrykke alt.

En røst der til enhver tid er i overensstemmelse med indholdet og de skiftende stillejer og stemninger en tekst rummer, enten den er poesi eller prosa eller journalistisk referat - sådan en røst er nok værd at ønske - især for en DR-medarbejder. Vokalerne skal have farve, så de skaber hvad de nævner. Det er jo ikke tilfældigt, at blide bølger vugger og stormvejr hujer med hver sit u.

Du fremhæver igen og igen vokalernes værdi, og det er ikke gået sporløst hen. Især er radioens progam 1 blevet dagens gode tilbud i oplysning, oplevelse og velklang.

Din sprogpolitik har sat sig spor, fordi du har bevaret din sproglige optimisme og forestillingsevne: når sproget blev bedre blev indholdet bedre. Og endda siger du, som en god stridsmand, at der stadig er mere at kæmpe for på sprogfronten.

Vi ser dig som dén, der har holdt en kærlig snor i sproget og samtidig arbejdet på at gøre det frit. Med skiftevis lun humor og vrede har du peget på sproglige forseelser og på værdien i at få dem rettet. Derfor tildeler vi dig Modersmål-prisen - og samtidig håber vi, at DR (som du snart forlader) fortsat må være bevidst om sit sproglige ansvar - og at du også i dit kommende arbejde vil gøre en indsats for modersmålet.

Hjertelig tillykke!

Modersmål-Selskabets generalforsamling

Formandens beretning den 18. maj i Reliefsalen i Radiohuset.

Kære forsamling

Sprogdebatten drejer sig nu sjældent om de flade a'er men om vokalerne som helhed, og om sætningsbygningen og fyldordene, der hægtes på som erstatning for indhold. Mundtligheden i medierne og sprogundervisningen i dansk, både for indvandrere og fødte danske, optager sindene. Debatten er levende og altid gavnlig - den sætter sproget i bevægelse og stemmer sindet til eftertanke. Et tilbagevendende emne er lærernes dilemma, når de skal undervise i dansk, skønt det ikke er deres liniefag. Det kan nemt også blive elevernes dilemma, og det er noget Modersmål-Selskabet har fremhævet overfor de skiftende undervisningsministre - som da også har lovet, at lærere ikke mere skal tages væk fra deres liniefag.

Umiddelbart efter sidste generalforsamling henvendte Testrup Højskoles forstander Jørgen Carlsen sig til mig med ideen om en uges fællesprogram med kendte danske forfattere og sprogfolk - retorikundervisning, sang og drama. Da planen var klar, fik vores medlemmer tilbudt en uge med rabat - og skolen blev hurtigt fyldt op.

Ugen blev lærerig - absolut en succes - og højskolen har bedt os være med igen i 1995. I givet fald går vi videre med tilbud - sendt ud efter medlemslisten. Det økonomiske ansvar er Testrup Højskoles alene.

Vi brevveksler med et par danskstuderende i Litauen, der gennem universitetsstudier vil nå til at kunne læse Kierkegaard og H. C. Andersen på originalsproget. Vi sender med glæde sprogmateriale til dem og besvarer deres spørgsmål.

Bogudgivelsen DANSK I TUSIND ÅR betød et meget stort arbejde, en stor udgift og en stor glæde. I januar i år havde vi et velbesøgt pressemøde, hvor bl.a. professorerne Erik Hansen og Jørn Lund udtalte sig rosende om bogen, og Allan Karker fortalte om dens tilblivelse og besvarede spørgsmål afledt af det.

Anmeldelserne har være mange og gode - og den sælger godt, som det hedder i dag.

En sådan sproghistorisk bog for de særligt interesserede har måske skuffet én og anden i medlemskredsen (ingen har nu nævnt det) men bogen - som enhver danskstuderende gerne vil eje - har, for en del mennesker, selvfølgelig ikke samme oplevelsesværdi, som vores årbøger normalt har. Som genre er den ikke udtryk for en tendens i de fremtidige udgivelser. Den var opfyldelsen af en gammel drøm, som vi ikke havde råd til at opfylde tidligere: Den gode og håndterlige sproghistorie. Peter Skautrups 5 binds udgave er uerstattelig, men den har fået en dygtig lillebror, der er let at bære og fortæller en masse.

Årbogen 1991, Sprogene i Sproget, var hidtil den mest solgte - nu er den langt overgået af Dansk i tusind år. Den bliver genoptrykt med enkelte tilføjelser af Allan Karker og en bagsidetekst af bogudvalget - og desuden nogle praktiske oplysninger om selskabet og udgivelserne hidtil.

Årbogen 1994 skal handle om retorik. Retorik til tiden, kan den måske hedde - det ligger ikke fast. 10-12 skribenter har fået opgaven at skrive om det mundtlige sprog. Jeg kan love en nyttig og underholdende bog.

Det bliver dels sprog- og retorikfolk, dels folk der bruger sproget i andet erhverv, der medvirker.

Jeg kan nævne dr. theol Jan Lindhardt, prof. dr. jur. Stig Jørgensen, journalisterne Kjeld Koplev og Knud Lundberg og prof. Søren Kjørup fra Institut f. Medier og Kommunikasjon i Oslo - og flere andre gode folk.

Når bogen skal præsenteres en dag i november, vil vi samti-

dig fejre Selskabets 15 års fødselsdag, og vi indbyder gennem bladet Sprog & Samfund, når tid er.

Vi har kunnet udvide Sprog & Samfund, og vi modtager nu som før meget gerne indlæg om sproglige emner, som vi nu kan love hurtig offentliggørelse.

Bladet læses først og fremmest af de 652 medlemmer og yderligere af 33 abonnenter - og det sælges i boglader. Vi drøfter i øjeblikket dets udseende, måske er tiden inde til at ændre typografien, bringe mere billedstof fx. eller anden form for ændring.

Vi udskriver en kronikkonkurrence i samarbejde med Jyllands-Posten, så snart bladets kronikkø er svundet lidt ind - sikkert i sensommeren. Løftet er i hus.

Danmarks Biblioteksforening har i årets løb fordelt vores folder, så alle biblioteker landet over skulle have fået nogle exemplarer. Hvis medlemmerne ikke ser dem på deres lokalbibliotek, så er vi glade for at få det at vide, så sender vi flere.

Det litterære arrangement på Rungstedlund i efteråret var velbesøgt. Marianne Wirenfeldt Asmussen fortalte og viste rundt - hun viste os en dejlig film om Karen Blixen - og gæsterne fik et glas vin og et par snitter. I dette efterår har vi planer om at invitere medlemmerne på Sophienholm ved Bagsværd Sø. Næstformanden Arne Hermann har lovet at være arrangør.

Efter regnskabsafslutningen er der indgået gode gaver fra 5 tidligere donatorer på ialt 100.000 kr.

Fra vore medlemmer er kommet 1.000 kr. i gaver alene ved at mange runder kontingentbeløbet op.

Tanken om en fællesnordisk konference er fremme igen; men der ligger et stort praktisk arbejde forude - og mange økonomiske vurderinger - før vi kan sætte geografiske og andre rammer op.

Hjertelig tak til alle donatorer for små og store beløb - og for den positive holdning til Selskabet de er udtryk for. Tak til Undervisningsministeriet for støtte hidtil - vi håber og tror den fortsætter.

Og til vores stifter Poul Hansen en særlig tak. Du er direkte årsag til, at vi fik stiftet Modersmål-Selskabet for 15 år siden. Tak fordi du og din kone Ingrid stadig følger os med interesse. Tak til kollegerne i bestyrelsen for et godt samarbejde. Tak til Erik Ellegaard Frederiksen for grafisk arbejde, til Michael Blædel for redigering og til Rasmus Bjørgmose og til sekretær Birthe Testmann. Tak til alle medlemmer for fremmøde og interesse året igennem.

Tak for alle brevene i årets løb, som udtrykker gode ønsker og velvilje - og tilfredshed med bogudgivelserne og med valget af prismodtager.

Hjertelig tak.

Gerda Th. Leffers